

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Бабич Микола Миколайович

УДК 338.439.6(477)

**ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Миколаїв – 2019

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана в Миколаївському національному аграрному університеті
Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант – доктор економічних наук, професор
Єрмаков Олександр Юхимович,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України,
завідувач кафедри економіки праці та
соціального розвитку;

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Яценко Володимир Микитович,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького,
професор кафедри туризму і готельно-
ресторанної справи;

доктор економічних наук, доцент
Яценко Ольга Миколаївна,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
професор кафедри міжнародної торгівлі і
маркетингу;

доктор економічних наук, професор
Чирва Ольга Григорівна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
директор навчально-наукового інституту
економіки та бізнес-освіти.

Захист дисертації відбудеться 25 травня 2019р. о 9⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 38.806.01 у Миколаївському національному аграрному університеті за адресою: 54020, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Миколаївського національного аграрного університету за адресою: 54020, м. Миколаїв, вул. Генерала Карпенка, 73, навчальний корпус №1.

Автореферат розісланий 22 квітня 2019р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Ключник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблема продовольчої безпеки у всіх її проявах – недостатнє харчування, дефіцит поживних мікроелементів, надмірна вага і ожиріння – веде до неприпустимо високих економічних і соціальних витрат у всіх країнах, незалежно від рівня доходів: за оцінками ФАО близько 12,5% населення планети (868 млн чоловік) отримують недостатнє калорійне харчування; близько 26% дітей відстають у рості, 2 млрд чоловік відчувають дефіцит мікроелементів, при цьому 1,4 млрд чоловік мають надлишкову вагу, а 500 млн з них страждають від ожиріння; втрати продуктивності і прямі витрати на охорону здоров'я в сукупності складають 5% глобального валового внутрішнього продукту; збиток від недоїдання і дефіциту мікроелементів оцінюється в 23% глобального валового внутрішнього продукту. В зв'язку з цим, рішення проблеми недоїдання і дефіциту мікроелементів залишається для міжнародного співтовариства в якості найбільш пріоритетного завдання на найближчу перспективу; разом з тим, директивним органам належить вирішити питання, як при цьому уникнути посилення проблеми надмірної ваги і ожиріння або домогтися її зниження.

Офіційні статистичні дослідження показують, що населення світу буде продовжувати стрімко зростати і цілком ймовірно до 2050 р. буде становити приблизно 9 млрд осіб, що викликає гостре занепокоєння продовольчою проблемою. Останні півстоліття спостерігається помітне зростання виробництва харчових продуктів, що дає змогу якісно покращити харчування людей, незважаючи на зростання чисельності населення, тим не менше сьогодні не всі люди, як і раніше, мають доступ до достатньої кількості харчових продуктів. Це приводить до перевиробництва продовольчих ресурсів в одних регіонах планети водночас із їх нестачею в інших. Навіть у розвинених країнах збільшення рівня інфляції та зменшення доходів впливає безпосередньо на платоспроможність населення, що зменшує економічну доступність необхідної кількості продовольчих ресурсів на одиницю населення. Недостатнє споживання харчових продуктів впливає на погіршення стану здоров'я людини та якість її життя. Саме тому кожній державі необхідно сформулювати ефективну систему продовольчого забезпечення в умовах глобалізаційних змін.

Вивченню загроз, що сприяють виникненню проблеми нестачі продовольства на глобальному рівні, приділено чимало уваги, зокрема їх досліджували у своїх наукових працях такі зарубіжні вчені, як Ахманн П., Бадяне О., Баленгер Н., Банкс Й., Баргам Е., Баррацлоуг С., Белл Б., Бернал Й., Бецке М., Брістов Г., Бродеріцк С., Брунорі Г., Вакефелд С., Ваткісс П., Венн Л., Вінтер М., Віскерке Г., Віттман Г., Воґл Ц., Врігт В., Ганд М., Генрікс Й., Говард М., Гоунсоме Н., Галлі Ф., Глеірщер Н., Гров С., Гросс Р., Густавсон Й., Десрочерс П., Едвардс-Йонес Г., Судалл Ф., Іверсон Е., Кінг Р., Кортврігт Р., Крістьянсен П., Ламіне Ц., Ларсон Н., Ласка М., Ліндґрен К., Маландрін В., Маріола М., Марсден Т., Мастерс Л., Оглетгорпе Д., Паге А., Петерс Р., Плоет В., Пфеіфер Г., Рентінг Г., Роеп Д., Россет П., Россі А., Руелас В., Руіз Р., Салтмарш Н., Смітг А., Тарон Ц., Трегеар А., Тротт А., Фрам М., Фрітг К., Фронгілло Е., Цедерберг Р., Цоллінс Л., Цорріган М., Чаґбазі Й., Шекшард М.,

Шімізу Г. та інші. Вивчення набутого у світовій економіці досвіду формування та реалізації політики забезпечення стійкої продовольчої системи з метою використання його в Україні набуває особливої актуальності в складній еколого-економічній та соціальній ситуації, що характеризує сьогодні стан національної безпеки в державі, і вимагає глибоких досліджень фундаментальних та прикладних аспектів цієї проблеми. Виходячи з цього, важливим є критичне осмислення, узагальнення та систематизація існуючого досвіду з метою подальшого розвитку теоретичних досліджень проблеми та напрацювання практичних рекомендацій щодо формування стійкої продовольчої системи в Україні.

Вагомий внесок у розвиток теорії та методології продовольчої безпеки, зроблено сучасними вітчизняними науковцями Артимонова І.В., Бабенко А.А., Банах О.І., Бінько І.Ф., Варахсіна О.В., Вдовенко Н.М., Гойчук О.І., Голікова К.П., Гришова І.Ю., Гургула Т.В., Дадак О.О., Дорош М.М., Єрмаков О.Ю., Забарна Ю.В., Калотнік Г.М., Кваша С.М., Кочетков О.В., Кундєєва О.І., Лушпаєв С.О., Марков Р.В., Мельник Л.Л., Мостенська Т.Г., Немченко В.В., Новіков Є.Ю., Нуд О.П., Піскунова О.В., Прунцева Г.О., Пчелянська Г.О., Сватюк О.Р., Сенишин О.С., Скидан О.В., Сокол М.В., Ставицький А.В., Стежко Н.В., Страшинська Н.В., Хорунжий М.Й., Чирва О.Г., Шебаніна О.В., Шкаберін В.М., Шлемко В.Т., Щекович О.С., Яценко В.М., Яценко О.М. та ін. Однак, значна частина питань до останнього часу залишається дискусійними: концептуальні підходи до тлумачення поняття «продовольча безпека»; причинно-наслідкові зв'язки проблеми недостатнього продовольчого забезпечення в Україні; система моніторингу та інформаційного забезпечення процесів формування продовольчої безпеки; механізми гарантування безпечності та якості продуктів харчування. Невирішеними залишаються ряд проблем: відсутність комплексного та системного підходу при формуванні продовольчих ланцюгів поставок; незадовільне нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки в країні; відсутність програмного забезпечення скорочення втрат продовольства і харчових відходів.

Недостатній рівень розробки проблеми, суперечність і динамічність окремих її аспектів, актуальність, теоретична та практична значимість обумовили вибір теми, формування системи цілей і завдань дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Тема дисертаційного дослідження є складовою плану науково-дослідної роботи Миколаївського національного аграрного університету «Продовольча безпека України в умовах євроінтеграції» (державний реєстраційний номер 0114U007072), де автором розкриті теоретичні засади, методологічні та методичні основи комплексної оцінки продовольчої безпеки в умовах глобалізації, «Організаційно-економічний механізм продовольчого забезпечення на засадах сталого розвитку сільськогосподарського землекористування» (державний реєстраційний номер 0116U008479), в рамках якої автором розроблено концептуальні основи формування стійкої продовольчої системи на засадах розбудови коротких ланцюгів постачання,

«Формування ринку сільськогосподарської продукції на засадах стійкого розвитку підприємств аграрного сектору» - автором запропонована система заходів по запобіганню втрат продовольства і харчових відходів (державний реєстраційний номер 0114U007074). Дисертаційна робота також ґрунтується на Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» та Порядку денному у галузі сталого розвитку «Україна 2016-2030».

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних, методичних засад та практичних рекомендацій щодо формування продовольчої безпеки України в умовах глобалізації, що забезпечить досягнення продовольчої безпеки на різних ієрархічних рівнях на засадах сталого розвитку.

Реалізацію поставленої мети передбачено досягти на основі вирішення таких завдань:

- узагальнити наукові підходи до тлумачення поняття «продовольча безпека» та визначити економічну сутність категорії;
- встановити глобальні стратегічні ініціативи у сфері продовольчого забезпечення;
- узагальнити законодавчі ініціативи країн-членів ЄС та України відносно права людини на харчування;
- визначити принципи та дати наукове обґрунтування моніторингу процесу інформаційного забезпечення оцінки продовольчої безпеки на різних рівнях;
- поглибити методологічні основи формування системи критеріїв відповідних рівнів продовольчої безпеки;
- розробити та обґрунтувати систему індикаторів та граничних рівнів продовольчої безпеки;
- встановити тенденції розвитку та визначити сучасний стан продовольчої безпеки України на різних її рівнях та у світовому вимірі;
- сформувати теоретико-методологічне обґрунтування розвитку коротких ланцюгів постачання в Україні;
- обґрунтувати наукові підходи до розбудови коротких ланцюгів постачання на засадах сталого розвитку та встановити їх соціально-економічну та екологічну стійкість;
- розробити організаційний механізм та стратегію розвитку коротких ланцюгів постачання;
- встановити масштаби втрат продовольства та харчових відходів в Україні;
- визначити потенційні переваги скорочення втрат продовольства та харчових відходів в Україні;
- розробити організаційно-економічний механізм запобігання втрат продовольства та харчових відходів;
- визначити організаційно-економічні особливості забезпечення продовольчої безпеки в Україні та розробити заходи державної політики щодо продовольчого забезпечення населення.

Об'єктом дослідження є організаційно-економічні процеси формування

стійкої продовольчої системи.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні проблеми забезпечення продовольчої безпеки на засадах сталого розвитку.

Наукова гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що забезпечення продовольчої безпеки залежить від ефективного управління продовольчою системою, що здійснюється на науковій методологічній і методичній основі, комплексній оцінці сучасного стану та визначенні перспектив подальшої розбудови в контексті вирішення завдань концепції сталого розвитку.

Методологія і методи дослідження. Теоретичною основою дослідження є фундаментальні положення формування системи продовольчого забезпечення, сучасна економічна теорія, яка визначає цілі та закономірності стійкого розвитку світу та України, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з питань забезпечення продовольчої безпеки, державного управління та законодавчого врегулювання даної проблеми.

Методологічну основу дослідження складають діалектичний метод та загальнонаукові і спеціальні методи наукового пізнання. У процесі дослідження використовувались такі методи економічних досліджень: *абстрактно-логічний* (формування принципів, теоретичних узагальнень і висновків; обґрунтування методології і методики комплексного дослідження та оцінки продовольчої безпеки); *історичний* (при дослідженні еволюції формування коротких ланцюгів постачання); *монографічний* (вивчення передового досвіду з проблем продовольчого забезпечення); *системного аналізу* (визначення причинно-наслідкових зв'язків проблеми недостатнього продовольчого забезпечення в Україні); *термінологічного аналізу і операціоналізації понять* (дослідження концептуальних підходів до тлумачення поняття «продовольча безпека», «короткі ланцюги постачання» та визначення сутності категорій); *елементарно-теоретичного аналізу і синтезу* (встановлення закономірностей розвитку та визначення сучасного стану продовольчої безпеки України на різних рівнях та у світовому вимірі); *прямого аналізу та синтезу* (систематизація законодавчих ініціатив країн-членів ЄС та України відносно права на харчування); *SWOT-аналізу* (з метою розроблення стратегій розвитку коротких ланцюгів постачання); *моделювання* (формування коротких ланцюгів постачання як цілей політики розвитку).

Також у процесі дослідження застосовувались *статистичні* методи: групування (при розподілі регіонів України та країн світу), порівняння середніх і відносних величин, графічний та індексний. За допомогою цих методів проаналізовано стан та динаміку індикаторів продовольчої безпеки в Україні в цілому та у розрізі територіально-адміністративних одиниць, його економічні та соціальні наслідки; визначено основні індикатори продовольчої безпеки України у світовому вимірі.

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі та нормативно-правові акти і програмні документи державних органів України та країн ЄС, офіційні матеріали Кабінету Міністрів України, методичні та статистичні матеріали Державної служби статистики України та відповідних

служб і установ інших держав, наукова інформація із всесвітньої комп'ютерної мережі Internet (результати досліджень міжнародних організацій та ФАО), результати особистих досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна роботи представлена сукупністю теоретичних, методологічних та методичних положень, що виносяться на захист. Основними елементами наукової новизни є:

вперше:

- обґрунтовано концептуальні основи формування стійкої продовольчої системи країни на засадах розбудови коротких ланцюгів постачання (розроблено рекомендації щодо організації та розвитку коротких ланцюгів постачання на різних ієрархічних рівнях та запропоновано п'ять основних стратегій розвитку коротких ланцюгів постачання) (С. 22);

- розроблено методологічний підхід оцінки соціально-екологічних та економічних наслідків, які виникають в результаті втрат продовольства та харчових відходів на національному та регіональному рівнях, що передбачає встановлення рівня марних втрат ресурсів, аналіз обмеження фізичної доступності продуктів харчування та економічних наслідків втрат продовольства та харчових відходів в Україні (С. 25-29);

- розроблено методологічний підхід обґрунтування і реалізації державної політики щодо продовольчого забезпечення населення України, в основу якого покладено причинно-наслідкові зв'язки проблеми недостатнього продовольчого забезпечення в Україні: проблеми (пропозиція та споживання)-напрями (дешеві продукти, зростання доходів та пропозиції продуктів)-заходи (заходи структурної політики, спеціальні та локальні заходи) (С. 31);

удосконалено:

- методологічні підходи комплексної оцінки продовольчої безпеки, що охоплюють визначення і систематизацію норм та нормативів, а також критеріїв достатнього та якісного харчування для різних ієрархічних рівнів з урахуванням визначених цілей та завдань (С. 12);

- систему показників продовольчої безпеки, яка відповідає визначеним принципам методичним підходам та передбачає розподіл показників за різними ієрархічними рівнями і дає можливість оцінити рівень виконання завдань ЦСР2 (С. 13-14);

- організаційно-економічний механізм запобігання втрат продовольства і харчових відходів для кожного етапу харчового ланцюга (виробництво, зберігання, переробка і упаковка, доставка та продаж, споживання), що дозволяє вирішити не лише економічні проблеми продовольчого забезпечення, але й соціальні та екологічні питання (С. 30);

дістало подальшого розвитку:

- теоретичні положення щодо змісту теорії продовольчої безпеки, зокрема: систематизовано наукові підходи щодо тлумачення поняття «продовольча безпека» як стану системи, як рівня доступу, як механізму забезпечення та за поділом на рівні ієрархії (С. 9); доведено необхідність поділу продовольчої безпеки за рівнями, як важливої складової її забезпечення, що

дозволило сформувати зміст та сутність продовольчої безпеки різних ієрархічних рівнів і визначити відповідні їм інструменти та механізми досягнення бажаного стану (С. 10); запропоновано визначення продовольчої безпеки як соціально-економічного та екологічного стану розвитку, що забезпечує постійний фізичний, економічний і соціальний доступ людей до безпечної та поживної їжі через застосування адекватних механізмів на різних ієрархічних рівнях (С. 10);

- глобальні стратегічні ініціативи у сфері продовольчого забезпечення, що характеризуються спрямуванням зусиль на побудову коротких ланцюгів постачання продовольства та зменшення втрат продовольства і харчових відходів (С. 11);

- пропозиції щодо нормативно-правового регулювання продовольчої безпеки, що дозволило узагальнити законодавчі ініціативи країн-членів ЄС та України відносно права на харчування та встановити їх принципові відмінності (С. 11);

- наукові основи моніторингу та інформаційного забезпечення процесів формування продовольчої безпеки, що дозволило визначити основні підходи та проблеми їх здійснення на різних ієрархічних рівнях (С. 11-12);

- дослідження стану та тенденцій продовольчої безпеки України, в результаті яких встановлено закономірності розвитку системи продовольчого забезпечення в країні на різних рівнях та у світовому вимірі (С. 14-19);

- наукові засади формування стійкої продовольчої системи через короткі ланцюги постачання, зокрема: встановлено основні критерії, необхідні для визначення коротких ланцюгів постачання (географічна, соціальна та економічна близькість), та їх визначальні ознаки (відстань, комунікації, розмір, якість продукції, кількість посередників та рівень компромісу) (С. 19); визначено передумови розвитку коротких ланцюгів постачання в Україні через призму особливостей розвитку сільських територій, а також потреб споживачів, виробників та громади (С. 20); обґрунтовано доцільність розвитку коротких ланцюгів постачання на місцевому рівні, що забезпечує стійкість розвитку сільської території, зокрема сприяє соціальній взаємодії (соціальна стійкість), сільському розвитку та економічному відродженню (економічна стійкість), зменшення споживання енергії та викидів вуглецю (екологічна стійкість) (С. 21); систематизовано внутрішні та зовнішні фактори впливу, а також можливості та ризики розвитку коротких ланцюгів постачання (С. 22);

- експериментальні дослідження оцінки втрат продовольства та харчових відходів в Україні, визначені за методикою ФАО для усіх регіонів України за основними групами продовольства (зерно, картопля, овочі, плоди та фрукти, молоко, м'ясо) на кожному з етапів харчового ланцюга (виробництво, зберігання, переробка і упаковка, доставка та продаж, споживання) (С. 23-25).

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження спрямовані на забезпечення стійкої продовольчої системи України в умовах глобалізації.

Основні рекомендації та розробки дисертаційної роботи використано:

- Комітетом з питань аграрної політики та земельних відносин Верховної

Ради України при розробленні пропозицій щодо формування державних програм, планів та проектів нормативно-правових актів по формуванню ефективної державної політики забезпечення продовольчої безпеки (довідка від 07.06.2018 р.);

- Департаментом економічного розвитку та регіональної політики Миколаївської облдержадміністрації при розробці Стратегії регіонального розвитку Миколаївської області на період 2021-2027 роки (довідка №124/4-01.01.19 від 06.02.2019 р.);

- Головним управлінням статистики у Миколаївській області у роботі фахівців відповідних відділів – методологічні та методичні основи здійснення комплексної оцінки та стану продовольчої безпеки (довідка №83 від 15.06.2018р.);

- Миколаївським обласним центром перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій під час проведення радниками та експертами Центру лекцій, надання ними консультацій та роз'яснень суб'єктам об'єднаних територіальних громад щодо організації та розвитку коротких ланцюгів постачання (довідка № 237/01-14/18 від 14.06.2018 р.);

- Миколаївським відділенням Укрдержфонду підтримки фермерських господарств для подальшого поширення серед її членів пропозицій автора щодо запобігання втрат продовольства та харчових відходів на етапах виробництва та зберігання продукції (довідка № 109 від 29.05.2018 р.);

- Управлінням агропромислового розвитку Очаківської райдержадміністрації при розробленні районних програм і прогнозів розвитку галузей агропромислового виробництва (довідка №13/01-24/19 від 24.01.2019р.);

- Управлінням агропромислового розвитку Вознесенської райдержадміністрації при розробленні прогнозу розвитку сільських територій і галузей агропромислового виробництва (довідка №7/61-17/19 від 17.01.2019 р.);

- Миколаївським національним аграрним університетом у науковій роботі при розробці тем науково-дослідної роботи МНАУ «Продовольча безпека України в умовах євроінтеграції», «Організаційно-економічний механізм продовольчого забезпечення на засадах сталого розвитку сільськогосподарського землекористування» та «Формування ринку сільськогосподарської продукції на засадах стійкого розвитку підприємств аграрного сектору» - автором запропонована система заходів по запобіганню втрат продовольства і харчових відходів (довідка № 01-18/108 від 29.01.2019р.);

- Миколаївським національним аграрним університетом у навчальному процесі на факультеті менеджменту при викладанні лекційних і проведенні практичних занять з дисциплін: «Моніторинг соціально-економічних процесів», «Державне регулювання економіки та економічна політика», «Державне та регіональне управління» (довідка № 01-18/109 від 29.01.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторські розробки щодо вирішення методологічних, методичних та прикладних проблем забезпечення

продовольчої безпеки України в умовах глобалізації. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті положення, що є результатом особистих досліджень автора. Робота не містить матеріалів кандидатської дисертації.

Апробація матеріалів дисертації. Теоретичні положення, висновки та практичні розробки дисертанта пройшли апробацію у виступах на всеукраїнських та міжнародних конференціях, зокрема: Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції «Інновації в економіці» (м.Житомир, 15 травня 2015р.); Міжнародної науково-практичної конференції «QUAERE 2016» (м.Чехія, 23-27 травня 2016р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Economic Innovative potential of socio-economic systems: the challenges of the global world» (м. Лісабон, 30 червня 2016р.); Всеукраїнської науково-практичної конференції «Трансформаційні та інноваційні процеси в аграрній сфері економіки України» (м.Миколаїв, 27-28 жовтня 2016р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Integration of business structures: strategies and technologies» (м.Тбілісі, 24 лютого 2017р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Economy and management: modern transformation in the age of globalization» (м.Клайпеда, 24 березня 2017р.); Всеукраїнської інтернет-конференції молодих вчених «Екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку в умовах євроінтеграції» (м.Миколаїв, 17-19 травня 2017р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Модернізація економіки та фінансової системи країни: актуальні проблеми та перспективи» (м.Запоріжжя, 26 травня 2017р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний фундамент розвитку національної економіки» (м.Київ, 2-3 червня 2017р.); Міжнародної науково-практичної конференції «From the Baltic to the Black Sea: the formation of modern economic area» (м.Рига, 19 серпня 2017р.); Міжнародної науково-практичної «Modern economic research: co-operation, banking, public administration in a decentralized environment» (м.Кельце, 26 вересня 2017р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку науки» (м.Київ, 17-18 березня 2018р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми сьогодення» (м.Вінниця, 20 березня 2018р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Підвищення рівня використання економічного потенціалу у напрямку розвитку регіональної економіки» (м.Львів, 24 березня 2018р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні напрямки розвитку ринкової економіки на засадах конкурентоспроможності, інноваційності та сталості» (м.Запоріжжя, 6 квітня 2018р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Економіка, маркетинг та право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку» (м.Полтава, 23 квітня 2018р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання сучасної науки» (м.Київ, 29-30 квітня 2018р.); Всеукраїнської інтернет-конференції молодих вчених «Екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку в умовах євроінтеграції» (м.Миколаїв, 9-11 травня 2018р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку та права» (м.Полтава, 14 травня 2018р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми теорії і

практики менеджменту в контексті євроінтеграції» (м.Рівне, 17 травня 2018р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Наука та освіта: ключові питання сучасності» (м.Чернігів, 18 травня 2018р.); Міжнародної науково-практичної конференції «Innovative approaches to the development of science» (м.Дублін, 1 червня 2018р.); Причорноморській регіональній науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу (м.Миколаїв, щороку з 2015 по 2018 роки).

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (223 найменування) та додатків. Повний обсяг дисертації становить 515 сторінки машинописного тексту, із них 395 сторінок основного тексту, що містить 76 таблиць, 132 рисунків і 13 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** дисертації обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано його мету та завдання, визначено об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі роботи «**Теоретичні засади продовольчої безпеки**» визначено понятійно-категоріальну сутність продовольчої безпеки; встановлено глобальні стратегічні ініціативи у сфері продовольчого забезпечення; узагальнено законодавчі ініціативи країн-членів ЄС та України відносно права на харчування.

У сучасній науковій літературі до визначення поняття продовольчої безпеки не існує єдиного підходу. Більшість авторів виділяє схожі елементи у сутності досліджуваної категорії, а саме: продовольча безпека держави повинна бути орієнтована на забезпечення за рахунок власних агроекономічних потужностей, не вдаючись до імпорту продовольства з інших країн; виділення з дефініції «продовольча безпека» критерію якості продуктів харчування дає гарантію повноцінності, поживності та наявності продуктів харчування у достатній кількості на рівні обґрунтованих медичних норм. Разом з тим, встановлено кардинальні відмінності у розумінні сутності поняття, зокрема: визначення продовольчої безпеки як стану системи або як процесу; різнополярні погляди стосовно засобів досягнення продовольчої безпеки; не всі науковці поділяють думку про доцільність врахування рівнів продовольчої безпеки та ін. Аналіз наукових праць, що відображають зміст досліджуваної категорії, дозволяє зробити висновок про існування чотирьох концептуальних підходів до визначення сутності даного поняття. До основних підходів відображення змісту продовольчої безпеки ми відносимо наступні: стан системи (суспільні відносини, економіка, продовольчий ринок); рівень доступу (фізичний, економічний та соціальний рівень доступу з урахуванням якості продукції); механізм забезпечення (самозабезпечення, державне гарантування, реалізація аграрного потенціалу, сталий розвиток); ієрархічний рівень (глобальний, національний, регіональний, домогосподарства, індивідуума).

На нашу думку, поділ продовольчої безпеки за рівнями є важливою

складовою ефективного функціонування системи в цілому: забезпечення глобальної продовольчої безпеки вимагає зусиль усього світового співтовариства; національний рівень – виваженої державної політики; регіональний рівень забезпечується місцевими органами влади та місцевими виробниками продовольства; рівень забезпечення домогосподарства та індивіду залежить від характеристик конкретної сім'ї та людини.

Механізми досягнення продовольчої безпеки різних ієрархічних рівнів представлено на рисунку 1.

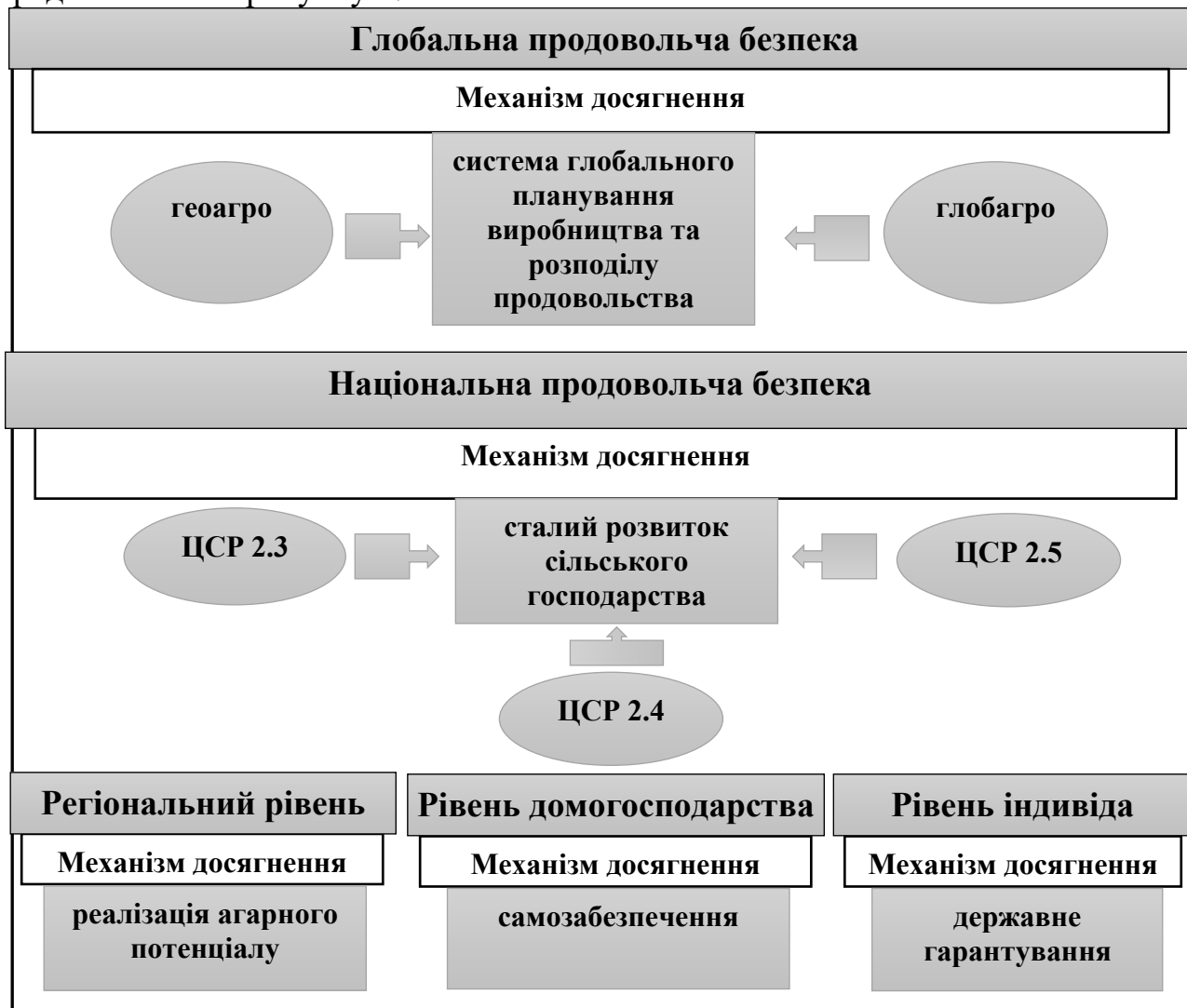

Рисунок 1 – Механізми досягнення продовольчої безпеки на різних ієрархічних рівнях

Підсумовуючи і синтезуючи сучасні дефініції глобальної продовольчої безпеки, а також враховуючі траєкторії сучасного цивілізаційного розвитку, вважаємо за доцільне запропонувати власне визначення категорії: «продовольча безпека – соціально-економічний та екологічний стан розвитку, що забезпечує постійний фізичний, економічний та соціальний доступ людей до безпечної та поживної їжі через застосування адекватних механізмів на різних ієрархічних рівнях».

Глобальні стратегічні ініціативи у сфері продовольчого забезпечення на

даному етапі зосереджено у двох площинах: побудова коротких ланцюгів постачання продовольства і зменшення втрат продовольства та харчових відходів. Глобальні ініціативи спрямовані на вирішення конкретних завдань. Що стосується глобальних цілей – це друга ціль сталого розвитку 2030 (ЦСР 2) «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства». Відносно національних завдань – вони визначені відносно недавно і включають, на відміну від глобальних, чотири завдання, які мають дещо декларативний характер, оскільки не встановлюють граничних критеріїв оцінки їх досягнення (за винятком другого завдання). Що стосується реалізації глобальних ініціатив в Україні, наразі найважливішим завданням є привернення уваги усіх учасників харчового ланцюга до проблеми втрат продовольства. Наступне завдання – переорієнтація з нарощування виробництва та, відповідно, збільшення втрат до зменшення втрат та екологічного виробництва.

Порівняльний аналіз законодавчих ініціатив країн-членів ЄС показує, що положення відносно права на харчування включають в: загальні закони про продовольчу безпеку. Такими країнами серед країн-членів ЄС є Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Естонія; законодавство з питань безпеки харчових продуктів і харчування. До таких країн серед членів ЄС відносяться Франція, Італія, Люксембург, Данія, Ірландія, Велика Британія, Греція, Іспанія, Португалія, Фінляндія, Швеція, Кіпр, Чехія, Угорщина, Латвія, Мальта, Польща, Словаччина, Болгарія, Румунія, Хорватія; закони федерального значення. Прикладом таких країн серед членів ЄС є Австрія; галузеві закони. Такими країнами серед країн-членів ЄС є Литва та Словенія.

В Україні законодавство відносно продовольчої безпеки, яке реалізує право на харчування, представлене системою законодавчих актів, які можна розділити на: закони національного значення; галузеві закони; закони, направлені на захист окремих верст населення; законодавство з питань безпеки харчових продуктів і харчування; загальний (рамковий) закон про продовольчу безпеку (проект). Отже, в Україні створено необхідне правове поле (за виключенням ЗУ "Про продовольчу безпеку") щодо регулювання норми права людини на достатнє та якісне харчування. Слід також зазначити, що в Україні, порівняно з окремими країнами-членами Європейського Союзу, даному питанню, з точки зору правового забезпечення його регулювання, приділяється значно більше уваги. Разом з тим, можливості щодо реалізації даного права особливо у частині морального та матеріального відшкодування через компетентні адміністративні або судові органи для українських громадян, особливо незахищених соціальних груп, практично відсутні.

У другому розділі роботи **«Методологія економічного дослідження системи оцінки продовольчої безпеки»** здійснено наукове обґрунтування моніторингу та принципів інформаційного забезпечення оцінки продовольчої безпеки; поглиблено методологічні підходи формування системи критеріїв відповідних рівнів продовольчої безпеки; розроблено систему індикаторів та граничних рівнів продовольчої безпеки.

Моніторинг індикаторів продовольчої безпеки на міждержавному

(глобальному) рівні здійснює ФАО. Відомості про методологію оцінки та безпосередньо значення індикаторів розміщено на офіційному сайті ФАО, які організація об'єднала в єдину базу даних з метою забезпечення відкритого доступу до інформації та створення об'ємної інформаційної системи продовольчої безпеки. Індикатори класифікуються за чотирма складовими виміру продовольчої безпеки – наявності, доступу, використання і стабільності. Наразі ФАО розробляє індикатори для моніторингу продовольчої безпеки та харчування (ЦСР 2) в рамках нового глобального Порядку денного «Цілі Сталого Розвитку – 2016-2030». Після прийняття Україною Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року і нарощування зусиль з моніторингу очікується, що дані про продовольчу безпеку і харчуванні дітей на національному та регіональному рівнях стануть більш легкими у сприйнятті та широко доступними. Дотримання цих принципів полегшить процес заповнення прогалин у знаннях про взаємозв'язки між доступом до продовольства і рівнем харчування, а також іншими факторами відсутності продовольчої безпеки.

Критичний аналіз підходів науковців до визначення системи критеріїв продовольчої безпеки дозволив встановити такі особливості їх формування у вітчизняній науці. По-перше, домінантні критерії, які формують каркас забезпечення продовольчої безпеки в національній економіці, науковці визначають виходячи з науково-теоретичних позицій гносеологічного змісту категорії «продовольча безпека» країни; або навпаки – сутність поняття формується, виходячи з визначених критеріїв досягнення продовольчої безпеки. На нашу думку, використання першого підходу може призвести до звуження або ж, навпаки, «розмитості» терміну. По-друге, частково має місце заміщення понять «складові», «критерії» та «показники» продовольчої безпеки, що призводить до подальшої плутанини у визначенні системи індикаторів та інтерпретації результатів моніторингу продовольчої безпеки. По-третє, недостатньо уваги науковцями приділяється розмежуванню критеріїв досягнення продовольчої безпеки за ієрархічними рівнями: переважна більшість досліджень зосереджена на національному та регіональному рівнях, в той час, як рівень домогосподарств та індивідуума практично не вивчається. В результаті – втрачаються визначальні детермінанти, притаманні кожному рівню. Для вирішення зазначених проблем нами запропоновано методологічний підхід формування критеріїв відповідних рівнів продовольчої безпеки виходячи з існуючих проблем (рис. 2).

Навколо питання індикаторів продовольчої безпеки постійно ведуться дискусії. В цілому, пропозиції науковців відносно удосконалення системи показників оцінки продовольчої безпеки базуються на офіційній Методиці визначення основних індикаторів продовольчої безпеки та, в основному, зосереджені у п'яти напрямках: формування системи показників – встановлення переліку індикаторів, їх підпорядкованість за критеріями, зменшення або збільшення їх кількості порівняно з затвердженою Методикою; удосконалення методики розрахунку окремих показників, які вже запропоновані Методикою, або ж – абсолютно нових індикаторів; систематизація індикаторів за різними ієрархічними рівнями; визначення оптимального значення нормативного рівня

індикатору; запозичення методик оцінки продовольчої безпеки інших (переважно, пострадянських) країн.

Рисунок 2 – Методологічні основи формування критеріїв відповідних рівнів продовольчої безпеки виходячи з існуючих проблем

Пропозиції вітчизняних науковців відносно методики оцінки продовольчої безпеки на глобальному рівні практично відсутні. Ті, що є, як правило, зводяться до запозичення окремих індикаторів, розроблених ФАО, для використання у національній системі моніторингу продовольчої безпеки.

Система показників, затверджена Методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, в цілому, відповідає вимірам та критеріям продовольчої безпеки на національному рівні. Разом з тим, визначена система не в повній мірі дає оцінку критерію реалізації ефективної агропродовольчої торговельної політики держави, який є визначальною детермінантною національного рівня. Для характеристики вказаного критерію пропонуємо використовувати три показники: рівень запасів зерна на кінець періоду, відсотків до споживання, з граничною межею не менше 100 %; частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, відсотків з граничною межею не більше 25 %; виробництво зерна на одну особу за рік, тонн з граничною межею не менше 0,8 тонн.

Більшість науковців пропонують проводити оцінку продовольчої безпеки на рівні регіону за тією ж методикою, що і на національному рівні. За обґрунтованими нами раніше результатами, встановлено необхідність врахування критерію стійкості продовольчої системи регіону, що вимагає розробки відповідної системи індикаторів. З метою забезпечення об'єктивності моніторингу та неупередженості інтерпретації отриманих результатів, доцільно: до системи показників оцінки продовольчої безпеки на регіональному рівні включити перелік індикаторів 7.2-7.8, затверджений Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013р., а також показники співвідношення кількості торгових місць на продовольчих ринках до загальної чисельності населення, од у розрахунку на 10000 осіб та співвідношення кількості торгової площі магазинів роздрібної торгівлі до загальної чисельності населення, м² у розрахунку на 1000 осіб; моніторинг та оцінку продовольчої безпеки на регіональному рівні проводити шляхом здійснення розрахунків рейтингової оцінки (ранжування) регіонів за кожним індикатором та розрахунку загальної рейтингової оцінки в цілому за всіма індикаторами відповідно до Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики.

Питання продовольчої безпеки на рівні домогосподарств набуло актуальності тоді, коли було з'ясовано, що наявність безпеки на національному рівні не обов'язково означає достатність харчування у домогосподарствах або на індивідуальному рівні. У зв'язку з цим, на рівнях домогосподарства та індивіда більшого значення набувають індикатори економічної доступності та диференціації вартості харчування за соціальними групами. Виходячи з даної тези пропонується проводити оцінку рівня продовольчої безпеки домогосподарств у розрізі категорій домогосподарств за основними показниками економічної доступності та рівня споживання продуктів харчування.

У третьому розділі роботи «**Стан та тенденції розвитку продовольчої безпеки в Україні**» встановлено закономірності розвитку та визначено сучасний стан продовольчої безпеки України на національному рівні та у світовому вимірі; встановлено сучасні тенденції розвитку продовольчої безпеки регіонів; досліджено економічну доступність та рівень споживання продуктів харчування в соціально-сімейних групах населення.

Встановлено, що стан продовольчої безпеки у 2016 р. в Україні за більшістю індикаторів, визначених постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки», не задовольняє встановлені порогові значення та норми. Значення окремих індикаторів, розрахованих за даними 2016 року порівняно з 1995 р. позитивно характеризують динаміку продовольчої безпеки України: встановлено збільшення в раціоні м'ясних та рибних продуктів; за більшістю видів продукції покращився рівень достатності їх споживання; задоволення потреб населення у продовольстві здійснювалося, в основному, за рахунок сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва. Разом з тим, стан продовольчої безпеки України не можна характеризувати як стабільно позитивний: за продукцією тваринницького

походження зменшилась середньодобова калорійність раціону населення країни; рівень достатності запасів зерна у державних ресурсах нижчий порівняно з гранично встановленою межею; встановлено високий рівень продовольчої залежності (при умові дотримання раціональних норм споживання) за м'ясом, молоком, рибними продуктами, плодами, ягодами та виноградом; перевищує пороговий рівень відсоток імпортозалежності України по олії, плодам, ягодам та винограду.

За останніх 6 років (з 2010 по 2016 роки) рівень запасів зернових культур на кінець періоду задовольняв граничному рівню лише у 2015 р. (табл. 1).

Таблиця 1 Рівень запасів зернових культур (на кінець періоду)

Показники	2010р.	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	2016р.
Рівень запасів зернових культур на кінець періоду, відсотків до споживання	62,4	94,9	65,2	83,6	116,9	99,9
Темп приросту до 2010 року, в. п.	0,0	32,6	2,9	21,3	54,5	37,5
+, - до граничного рівня, %	-37,6	-5,1	-34,8	-16,4	16,9	-0,1

Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств в динаміці зростає з 9,1 % у 2005 році до 14,8 % у 2016 році. Відповідно розрив між фактичними даними та гранично допустимою нормою також скорочується – з 15,9 до 10,2 в. п. за 2005-2010 рр. Проте у розрізі видів продуктів харчування динаміка показнику значно коливається: перевищення граничного рівня індикатора встановлено за часткою продажу імпортованих риби і морепродуктів харчових – усі роки, за винятком 2005-2006 рр.; консервів, готових продуктів рибних та фруктово-ягідних – усі роки за винятком 2005 р.; свіжих плодів, ягід, винограду, горіхів – увесь досліджуваний період (2005-2016 рр.). Дефіцит виробництва зерна на одну особу за рік за період дослідження встановлено у 2000 р., 2006 р. та 2007 р. – відповідно 0,3, 0,1 та 0,2 тонни порівняно з граничною межею, яка складає не менше 0,8 тонн.

Підводячи підсумок індикації продовольчого забезпечення України у світовому вимірі, можна зробити такі висновки. Значення окремих індикаторів порівняно з 1990 р. позитивно характеризують динаміку продовольчої безпеки України у світовому вимірі, зокрема: середня вартість виробництва продуктів харчування; частка дієтичного енергопостачання від хлібних злаків, коренеплодів та бульбоплодів; питома вага доріг з твердим покриттям у загальній кількості доріг; щільність залізничних шляхів; вартість імпорту продовольства понад загальну кількість експорту товару; доступ до покращених засобів санітарії. Разом з тим, по більшості індикаторів, зокрема: середня дієтична достатність енергопостачання; середня забезпеченість білками; коефіцієнт залежності від імпорту хлібних злаків; питома вага ріллі із іригаційним обладнанням; доступ до поліпшених водних джерел в Україні встановилась негативна динаміка розвитку.

Ряд індикаторів, що характеризують продовольчу забезпеченість України, практично не зазнали змін у часі, але їх значення гірші від показників у розвинених країнах, зокрема: середня забезпеченість білками тваринного походження; мінливості індексу рівня внутрішніх цін на продовольство. За

окремими індикаторами Україна випереджає лише країни Африки та Океанії (валовий внутрішній продукт на душу населення, питома вага ріллі із іригаційним обладнанням), а за окремими показниками – найгірші у світі (внутрішні індекси цін на продукти харчування, мінливість показника виробництва продовольства на душу населення, мінливість показника постачання продовольчих запасів на душу населення, мінливість показника виробництва продовольчих запасів на душу населення).

Отже, в цілому стан продовольчої безпеки України не можна характеризувати як стабільно позитивний: за першою групою досліджуваних індикаторів Україна за всіма (п'ятьма) показниками має кращі значення, ніж усереднені дані по світу, але гірші, ніж у розвинених країнах; за рівнем доступу населення до продовольства Україна займає (за винятком показників логістики) найгірші позиції після країн Африки; зважаючи на високий та найвищий майже за всіма індикаторами рівень строкатості, очевидним є факт, що система продовольчого забезпечення України не відзначається стабільністю.

Розподіл регіонів України за рейтингом продовольчої безпеки у середньому за 2012-2016 рр. показав наступне: до групи з високим рівнем увійшли Полтавська, Чернігівська, Хмельницька, Черкаська, Херсонська, Київська, Чернівецька та Вінницька області; до групи з середнім рівнем увійшли Кіровоградська, Дніпропетровська, Волинська, Миколаївська, Тернопільська, Рівненська та Закарпатська області; до групи з низьким рівнем увійшли Львівська, Івано-Франківська, Харківська, Житомирська, Запорізька, Одеська та Сумська області; критичний рівень встановлено у Донецькій та Луганській областях (рис. 3).

За проведеними розрахунками для вирішення проблем в сфері продовольчої безпеки регіонам особливу увагу слід приділяти забезпеченню необхідного рівня співвідношення обсягів виробництва та споживання на одну особу: м'яса та м'ясних продуктів (Житомирська, Запорізька, Миколаївська, Сумська, Харківська та Чернігівська області), молока та молочних продуктів (Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська та Чернівецька області); яєць (Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська та Харківська області); олії (Донецька, Житомирська та Сумська області); плодів, ягід та винограду (Дніпропетровська, Івано-Франківська і Кіровоградська області), картоплі (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська та Одеська області); овочів та продовольчих баштанних (Донецька, Луганська та Івано-Франківська області).

При визначенні оптимального рівня співвідношення кількості торгових місць на продовольчих ринках та торгової площі магазинів роздрібною торгівлі до загальної чисельності населення основним критерієм слід вважати наповнюваність таких місць продажу продукцією за асортиментом.

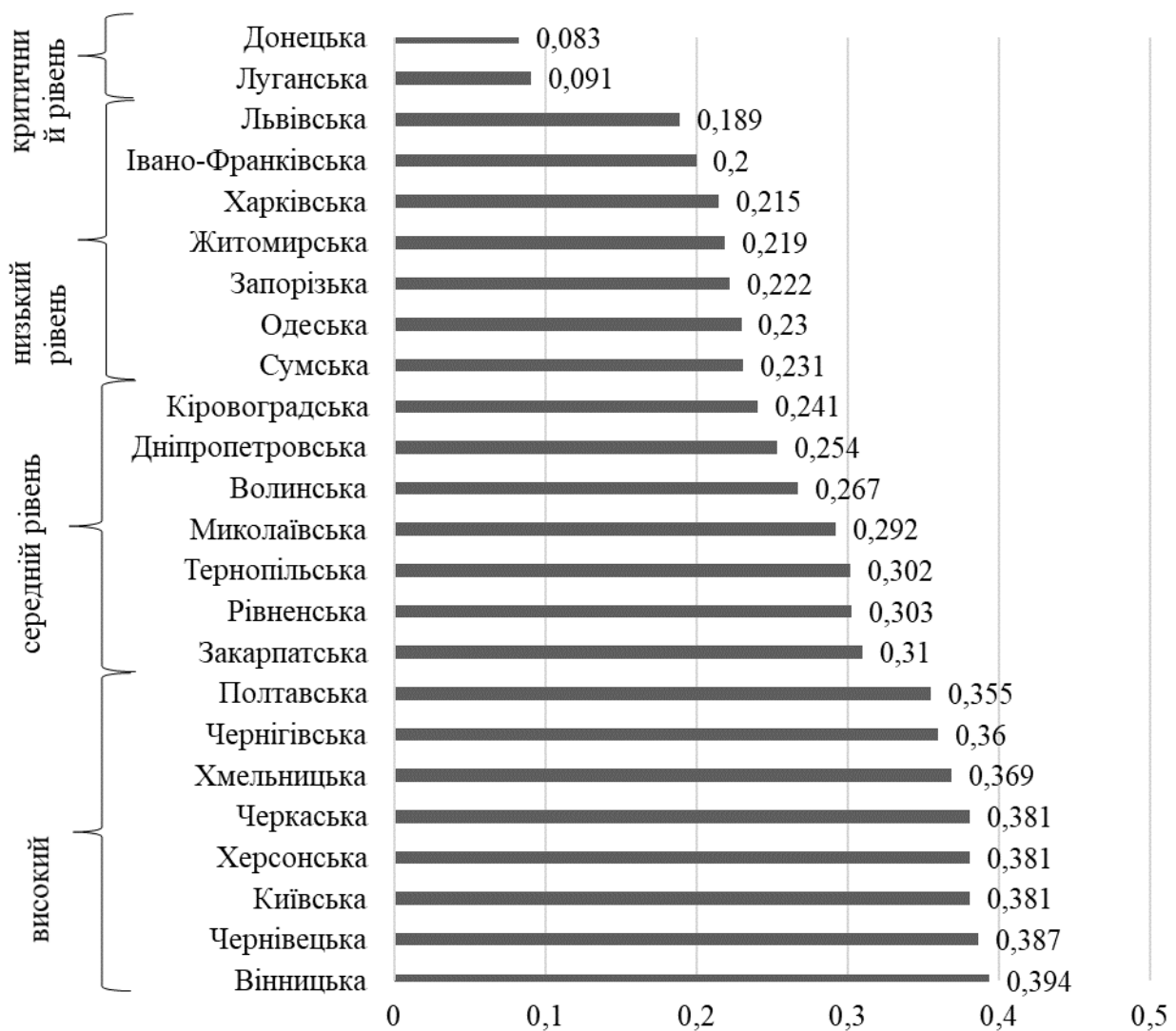

Рисунок 3 – Рейтингова оцінка продовольчої безпеки областей України у середньому за 2012-2016 рр.

За рівнем економічної доступності та споживанням продуктів харчування соціально-сімейні групи населення мають суттєві розбіжності. За проведеними дослідженнями, вразливими верствами населення щодо забезпечення продовольчої безпеки є домогосподарства, розміщені у сільській місцевості: грошові витрати таких домогосподарств на продукти харчування менші порівняно з домогосподарствами міських поселень; спостерігаються диспропорції у структурі витрат на продукти харчування зі значним переважанням витрат на хліб і цукор та меншими витратами на м'ясо і молоко при недостатньому споживанні останніх. Турбує той факт, що така ситуація склалась в сприятливих з точки зору вартості продукції умовах, адже ціни на продукцію, придбану домогосподарствами в сільській місцевості, були значно нижчі (за виключенням олії), ніж ціни, за якими купували продукти харчування домогосподарства у міських поселеннях. Тобто в умовах вирівняної вартості на продукцію рівень забезпеченості сільського населення продуктами харчування буде ще нижчим.

Крім місця проживання на економічну доступність харчування та його

структуру суттєвий вплив здійснює чисельний склад домогосподарств через рівень доходів таких домогосподарств (табл. 2). Споживання, нижче за середній рівень більшої частини харчових продуктів, спостерігається у домогосподарствах, де чисельний склад чотири особи та п'ять і більше осіб: у домогосподарствах із чисельним складом чотири особи індикатор достатності споживання лише по олії становить більше 100 %, по яйцях та хлібу – більше 75 та 80 %, по решті продуктів – нижче 60 %; у домогосподарствах із чисельним складом п'ять і більше осіб дефіцит споживання м'яса і м'ясопродуктів складає 44,5 % від раціональної норми, молока і молочних продуктів на 46,0 %, яєць – 29,7 %, риби – 46,0 відсотків. При чому у домогосподарствах із чисельним складом чотири особи найвищий відсоток – 30,1 % – від кількості всіх домогосподарств мають середньодушові еквівалентні грошові доходи на місяць, нижчі за прожитковий мінімум. Таким чином, можна стверджувати, що рівень харчування в домогосподарствах із чисельністю 4 і більше осіб є недостатнім, а рівня продовольчої безпеки в них не досягнуто.

Таблиця 2 Споживання продуктів харчування у домогосподарствах залежно від їх чисельного складу у 2016 р. у середньому за місяць у розрахунку на одну особу

Види продукції	Домогосподарства з кількістю осіб									
	одна	дві	три	чотири	п'ять і більше	одна	дві	три	чотири	п'ять і більше
	фактичне споживання, кг					індикатор достатності споживання				
М'ясо і м'ясопродукти	6,0	5,4	4,6	4,1	3,7	0,900	0,810	0,690	0,615	0,555
Молоко та молочні продукти	28,3	22,1	18,5	16,4	17,1	0,894	0,698	0,584	0,518	0,540
Яйця, шт.	21,0	22,0	19,0	18,0	17,0	0,869	0,910	0,786	0,745	0,703
Риба та рибні продукти	1,6	1,5	1,2	1,0	0,9	0,960	0,900	0,720	0,600	0,540
Цукор	3,7	3,1	2,5	2,3	2,4	1,168	0,979	0,789	0,726	0,758
Олія рослинна	2,4	1,8	1,4	1,2	1,3	2,215	1,662	1,292	1,108	1,200
Картопля	8,9	7,2	5,8	5,7	7,2	0,861	0,697	0,561	0,552	0,697
Овочі та баштанні	13,0	10,9	8,7	7,6	7,0	0,969	0,812	0,648	0,566	0,522
Плоди та ягоди	4,2	3,5	3,6	2,9	2,7	0,560	0,467	0,480	0,387	0,360
Хлібні продукти	12,7	9,4	7,7	6,8	7,3	1,509	1,117	0,915	0,808	0,867

До вразливих груп з точки зору забезпечення продовольчої безпеки можна віднести домогосподарства, у складі яких є діти. Суттєвих відхилень у рівні споживання продуктів харчування серед домогосподарств з різною кількістю дітей від одного до трьох не встановлено, а для домогосподарств, де є четверо і більше дітей, перевищення середнього рівня споживання харчових продуктів однією особою спостерігається лише по хлібу та картоплі, при цьому найнижчими, по відношенню до середнього рівня, є індекси споживання м'яса, яєць, овочів та плодів. Це свідчить про те, що домогосподарства з чотирма і більшою кількістю дітей, як і у випадку з домогосподарствами, до складу яких входить чотири і більше осіб, компенсують меншу кількість білків тваринного походження підвищеним рівнем споживання білків рослинного походження. Серед домогосподарств з дітьми 30,1 % від їх загальної кількості становлять

домогосподарства з кількістю дітей чотири особи із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами у місяць, нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму. При зменшенні чисельності домогосподарств із середньодушовими доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум, їх частка залишається досить високою. У домогосподарствах із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць нижче законодавчо встановленого прожиткового мінімуму у 2016 р. споживали всіх харчових продуктів менше за середній рівень по країні. І саме ці домогосподарства характеризуються найнижчою якістю харчування.

Для визначення міри впливу описаних раніше факторів на рівень харчування, використано кореляційно-регресійний аналіз. Було враховано такі соціальні та економічні важелі впливу, як: розмір домогосподарства, місце проживання, обсяг витрат на харчування, рівень доходів та наявність дітей. Результати кореляційно-регресійного аналізу показали тісний зв'язок між факторними та результативною ознакою, при цьому: при збільшенні середнього розміру домогосподарства на 1 особу, частки домогосподарств, які проживають у міських поселеннях, на 1 % та частки населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць нижче фактичного прожиткового мінімуму на 1 % енергетична цінність раціону зменшиться відповідно на 1636, 8 та 26 ккал; при збільшенні питомої ваги сукупних витрат домогосподарств на харчування та частки домогосподарств з дітьми до 18 років на 1 % енергетична цінність раціону збільшиться відповідно на 38 та 62 ккал. Що підтверджує зроблені раніше висновки.

У четвертому розділі роботи **«Концептуальні основи формування стійкої продовольчої системи України через короткі ланцюги постачання»** здійснено теоретико-методологічне обґрунтування розвитку коротких ланцюгів постачання в Україні; обґрунтовано наукові підходи до формування коротких ланцюгів постачання на засадах сталого розвитку; розроблено організаційний механізм та стратегію розвитку коротких ланцюгів постачання.

Встановлено основні критерії, необхідні для визначення коротких ланцюгів постачання: географічна (фізично близька і вимірюється як відстань між виробниками та споживачами); соціальна (відсутність посередників або мала їх кількість, довірчі відносинами між виробником і споживачем, які знають один одного та продукт, солідарність між виробниками та споживачами, залучення до місцевої системи харчування, зв'язок з місцевими традиціями харчування); економічна (гроші циркулюють у межах громади чи певної місцевості) близькість.

Аналіз підходів науковців до визначення типів коротких ланцюгів постачання показав, що воно здійснюється за наступними класифікаційними ознаками: формами зв'язку між споживачем та виробником (обличчям до обличчя, просторова близькість, просторова поширеність); традиційні та нетрадиційні; на основі рівня компромісу, прийнятого виробниками та споживачами; сільське господарство, підтримане громадою (CSA).

Встановлено, що в Україні існують об'єктивні передумови для ефективного розвитку коротких ланцюгів постачання (рис. 4).

ПОТРЕБИ СПОЖИВАЧІВ

- культурна ідентичність та збереження продовольчих традицій
- гігієнічні та санітарні гарантії
- можливість впливати на показники кількості, якості та ціни (тобто прозорість, продовольчий суверенітет, справедливі ціни тощо)
- безпечна продукція: менше насичених жирних кислот, відсутність домішок та консервантів
- органолептичні особливості (смак, аромат тощо)
- керівні практики (переважно органічні системи) та використання ресурсів (як правило, ресурсоощадні системи), пов'язаних із більш стійкими продовольчими системами
- цінності та етика (збереження біорізноманіття, використання місцевих порід та сортів рослин, вільних від ГМО)

ПОТРЕБИ ВИРОБНИКІВ

- ідентифікація ферми та фермера, що сприяє розвитку іміджу
- близькість (менші витрати на зберігання та доставку, менші викиди)
- управління продовольчою системою (тобто більш справедливі ціни та додана вартість, яка повертається виробнику)
- розширення можливостей та впливу фермерів у системі продовольчого забезпечення
- сезонність виробництва
- забезпечення власної незалежності

ПОТРЕБИ ГРОМАДИ

- зменшення дисбалансу між місцевим та регіональним розвитком
- збереження та розвиток культурної спадщини
- керівні практики (традиційні та органічні пасовищні системи тощо) та використання ресурсів (як правило, ресурсоощадне), пов'язаних із більш стійкими системами розвитку сільської місцевості
- підвищення самооцінки сільських мешканців
- цінності та етика (збереження біорізноманіття та ландшафтів, місцевих традицій тощо)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

- велика кількість господарств населення
- небажання дрібних господарств об'єднуватись
- визначальний внесок дрібних господарств у продовольчому забезпеченні
- високий рівень довіри споживачів до місцевих виробників продукції

Рисунок 4 – Суспільні потреби та передумови розбудови коротких ланцюгів постачання в Україні

Обґрунтовано доцільність розвитку коротких ланцюгів постачання на місцевому рівні. Встановлено, що такий підхід забезпечує стійкість розвитку сільської території (рис. 5).

Рисунок 5 – Наукові підходи до формування коротких ланцюгів постачання продовольства на засадах сталого розвитку

Підсумком дослідження організаційної складової розвитку коротких ланцюгів постачання є наступні результати. Обґрунтовано елементи організації коротких ланцюгів постачання: активне залучення та співпраця виробників, споживачів, інших суб'єктів громадянського суспільства, а також державного сектору; невелика лідерська група ініціаторів; мережевий тип управління; колективне навчання усіх членів коротких ланцюгів постачання і виробників, і споживачів; широке використання інтернету при організації та виконанні замовлень; безпосередній зв'язок із залученими споживачами та клієнтами.

Визначено напрями розвитку коротких ланцюгів постачання в Україні в системі потреб споживачів, громади та виробників.

Встановлено можливості та ризики (складні комунікації, витрати на розподіл, визначення оптимального розміру, конкуренція з боку звичайних ланцюгів постачання продовольства) щодо розширення діяльності коротких ланцюгів постачання.

Досліджено короткі ланцюги постачання як цілі політики розвитку (короткі ланцюги постачання та політика в сільській місцевості, міська, харчова та екологічна політика).

Визначено внутрішні (бачення та роль засновників; здатність основних суб'єктів адаптувати свої стратегічні цілі до потреб споживачів, змін ринкових та політичних умов) та зовнішні (система державної підтримки виробників; ринкові можливості та обмеження; темпи інфляції; розвиток ринку земель сільгосппризначення; міграція трудових ресурсів, споживачів та виробників) фактори впливу на розвиток коротких ланцюгів постачання.

В результаті дослідження європейського досвіду державної політики підтримки коротких ланцюгів постачання обґрунтовано напрями підтримки розвитку коротких ланцюгів постачання в Україні (місцева та державна підтримка, реалізація гігієнічного регулювання) та розроблено рекомендації щодо організації та розвитку коротких ланцюгів постачання на різних ієрархічних рівнях (рис. 6).

Розробка пропозицій відносно формування та розвитку коротких ланцюгів постачання в Україні вимагає визначення передумов, доцільності та можливостей і загроз, які найбільш вдало дозволяє встановити SWOT-аналіз. SWOT-аналіз розроблено за результатами проведених власних та міжнародних досліджень, що дозволили встановити притаманні більшості коротким ланцюгам постачання сильні та слабкі сторони, можливості та загрози. Оскільки більшість визначених SWOT-рішень фактично є загальними для всіх типів коротких ланцюгів постачання не було сенсу розмежувати аналіз залежно від різних типів.

Зважаючи на визначені можливості та загрози (SWOT-аналіз) запропоновано п'ять основних стратегій розвитку коротких ланцюгів постачання (схвалені маркетингові стратегії, розвиток регіонального партнерства, стратегія продажу, стратегія зниження ризиків, стратегія навчання та експериментів) та визначено траєкторії сталого розвитку коротких ланцюгів постачання в Україні.

СУБ'ЄКТАМ КЛП

- отримати необхідні знання про КЛП
- інвестувати достатньо часу в комунікації (зовнішні та внутрішні)
- дотримуватись якісних (соціальний аспект) та кількісних (економічний аспект) показників діяльності
- оцінювати можливість розширення діяльності через укладання угод з місцевими магазинами, громадським харчуванням тощо
- залучати до прийняття рішень, зокрема планування діяльності КЛП, місцеві органи влади
- сприяти партнерству між державним та приватним секторами
- здійснювати пошук інноваційних рішень щодо зменшення витрат через співпрацю
- здійснювати моніторинг оцінки стійкості продукту та процесу

МІСЦЕВИМ ОРГАНАМ ВЛАДИ

- вивчити стратегії успіху на місцевому рівні та при розробці місцевих планів розвитку, запроваджувати стимулюючі інструменти поширення коротких ланцюгів постачання (наприклад, територіальне планування, збереження сільськогосподарських угідь, політика роздрібної торгівлі та ін.)
- допомога фермерам, що працюють в системі коротких ланцюгів постачання, у пошуку контрактів на державні закупівлі
- сприяти розвитку місцевих харчових систем через реалізацію освітніх програм для дітей, дорослих, фахівців та менеджерів громадського харчування, з метою забезпечення суттєвого та регулярного попиту на місцеві продукти харчування
- при розробці нових планів містобудування передбачати фермерські ринки

УРЯДУ (НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ)

- розробити офіційне визначення короткого ланцюга постачання харчових продуктів з урахуванням визначених раніше аспектів
- забезпечити гнучкість тлумачень КЛП та заходів їх підтримки відповідно до контексту, в якому вони функціонують
- розробили диференційовані та диверсифіковані комплексні системи доставки та продажу (певну частку несезонних продуктів закуповували від віддалених виробників), які дозволяють контролювати якісні характеристики продукту, а та забезпечити комунікаційні зв'язки між виробником та споживачем
- визнати та визначити вплив КЛП у кількох галузях політики, включаючи охорону здоров'я, навколишнє середовище, розвиток сільської місцевості та сільське господарство, – відзначивши, що вони можуть забезпечити вирішення багатьох проблем міжвідомчої політики, особливо на місцевому рівні
- використовувати гнучкість правил ЄС як засіб для усунення перешкод розвитку КЛП, наприклад, надмірно обтяжливе тлумачення правил гігієни
- забезпечити збільшення фінансування партнерських проектів, ініційованих місцевими громадами

Рисунок 6 – Рекомендації щодо організації та розвитку коротких ланцюгів постачання на різних ієрархічних рівнях

У п'ятому розділі роботи «Програма скорочення втрат продовольства та харчових відходів в Україні» досліджено масштаби втрат продовольства та харчових відходів в Україні; встановлено потенційні переваги скорочення втрат продовольства в Україні; розроблено організаційно-економічний механізм запобігання втрат продовольства та харчових відходів; розроблено методологічний підхід обґрунтування і реалізації державної політики щодо продовольчого забезпечення населення України.

Встановлено, що у фізичному обсязі втрати продовольства та харчові відходи в Україні за період з 2015 р. по 2017 р. склали 5,8 млн т зернових, 14,0 – картоплі, 9,2 – овочів, 3,1 – фруктів, 2,0 – м'яса та 5,4 – молока (табл. 3).

Таблиця 3 Втрати продовольства та харчові відходи основних груп продовольства в Україні

Вид продукції	Втрати продовольства та харчові відходи продовольства в Україні, тис. тонн				У % до виробництва		
	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Усього за 2015-2016 рр.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
М'ясо	817,1	816,9	816,1	2450,1	35,2	35,2	35,2
Молоко	1753,4	1715,3	1939,6	5408,3	16,5	16,5	18,9
Плоди та фрукти	1034,1	984,8	1031,8	3050,7	42,1	41,3	42,0
Зерно	1622,3	2548,9	1622,6	5793,8	2,7	4,9	2,6
Картопля	4684,6	4645,4	4684,6	14014,6	21,1	21,4	21,1
Овочі	2997,1	3155,3	3021,2	9173,6	30,8	31,6	31,1

По відношенню до обсягів виробництва найбільшими є втрати продовольства та харчові відходи плодів та фруктів (42 %), м'яса (35 %) та овочів (31 %), а найменшими – зернових (3 відсотки). У динаміці обсяги втрат продовольства та харчових відходів практично не змінюються, але найбільшими вони є у 2016 р., особливо по зерну, яке визначається основним індикатором продовольчої безпеки. Такі незначні коливання пояснюються тим фактом, що обсяги виробництва та споживання основних видів продукції залишаються майже незмінними, так як і технології виробництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції.

У перерахунку на ккал найбільшими в Україні є втрати продовольства та харчових відходів по зерновим, а найменшими – по молоку, плодам та фруктам (рис. 7). Ця дисперсія, в основному, обумовлена відмінностями у вмісті води: значна частина втрат продовольства та харчових відходів у фруктах та овочах – це вода, разом з тим ці продукти містять необхідні вітаміни і мінерали, необхідні для здорового життя.

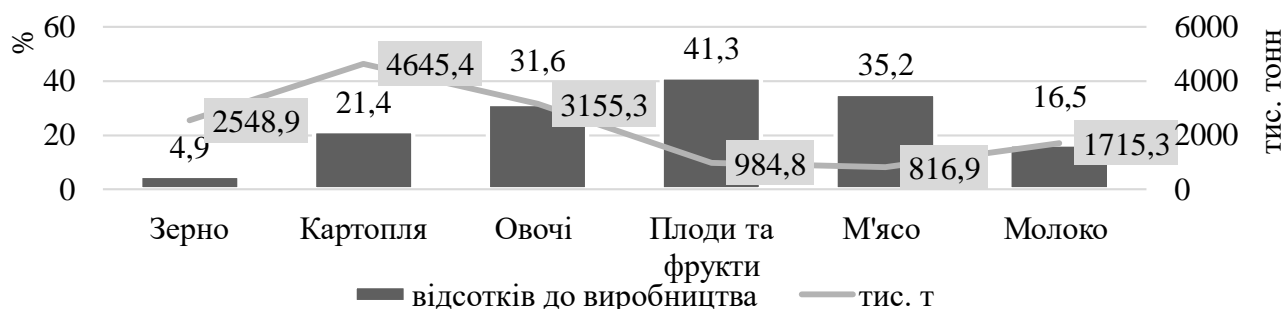

Рисунок 7 – Загальний обсяг та частка втрат продовольства та харчових відходів в Україні у 2016 р.

Втрати продовольства та харчові відходи по Україні на стадії виробництва у ланцюгу створення їх вартості у 2016 р. складають від 2,7 % по м'ясу до 37,6 % по картоплі; на стадії зберігання – від 2,9 % по овочам до 70,9 % по зерновим; на стадії переробки та упаковки – від 1,5 % по молоку та овочам до 73,5 % по зерновим; на стадії доставки та продажу – від 1,9 % по молоку до 30,6 % по овочам; на стадії споживання – від 6,0 % по молоку до 57,6 % по зерновим (рис. 8).

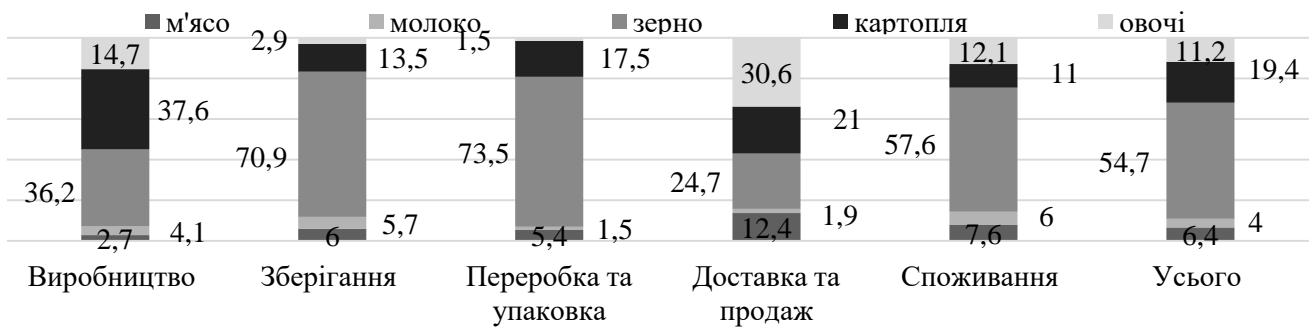

Рисунок 8 – Втрати продовольства та харчові відходи в Україні за стадією у ланцюгу створення їх вартості у 2016 р. (за ккал), % до загального обсягу втрат по стадії

В цілому по досліджуваній групі продукції втрати продовольства та харчові відходи за стадіями у ланцюгу створення їх вартості у 2016 році склали 3886,1 млн ккал на стадії виробництва, що становить 21,2 % від загальної суми втрат; 388,3 млн ккал на стадії зберігання, що становить 2,1 % від загальної суми втрат; 5123,5 млн ккал на стадії переробки та упаковки, що становить 27,9 % від загальної суми втрат; 1688,9 млн ккал на стадії доставки та продажу, що становить 9,2 % від загальної суми втрат; 7278,9 млн ккал на стадії споживання, що становить 39,6 % від загальної суми втрат (рис. 9).

Рисунок 9 – Загальний обсяг та частка втрат продовольства та харчових відходів в Україні у 2016 р.

Доведено, що втрата продовольства та харчові відходи мають значні негативні соціальні та екологічні наслідки.

Екологічні наслідки втрати продовольства та харчових відходів являють собою надмірні викиди парникових газів, витрати води та використання ріллі.

Соціальні наслідки втрати продовольства та харчових відходів представляють собою обмеження доступу до продовольства, особливо – продуктів тваринного походження. В цілому споживання продуктів тваринного походження в Україні становить 790 ккал на добу, що на 585 ккал менше раціональної норми споживання (табл. 4). Кореляційно-регресійний аналіз оцінки впливу втрат продовольства та харчових відходів за стадіями у ланцюгу створення їх вартості в Україні за даними 2016 р. показав, що найбільший вплив на обсяги втрат продовольства та харчових відходів у розрахунку на 1 особу відбувається на стадіях виробництва та споживання, виключення

складають картопля та овочі – найбільший вплив на обсяг втрат продовольства по цих групах мають втрати на етапі доставки та продажу, разом з тим втрати продовольства на стадії зберігання найменше впливають на результативний показник – фізичне обмеження доступу до продовольства.

Таблиця 4 Обмеження фізичної доступності продуктів тваринного походження у результаті втрати продовольства та харчових відходів в Україні у 2016 р.

Області	Калорійність середньодобового раціону, ккал		Дефіцит споживання, ккал на одну особу	Втрата продовольства та харчові відходи у розрахунку на 1 особу, ккал в день	Питома вага дефіциту споживання, який виникає внаслідок втрати продовольства та харчових відходів, %
	факт	за раціональними нормами			
Україна	790	1375	585	131	22,4
Вінницька	790	1375	585	300	51,2
Волинська	857	1375	518	173	33,4
Дніпропетровська	825	1375	550	138	25,1
Донецька	798	1375	577	76	13,2
Житомирська	750	1375	625	121	19,4
Закарпатська	843	1375	532	85	16,0
Запорізька	819	1375	556	91	16,4
Івано-Франківська	755	1375	620	116	18,7
Київська	844	1375	531	297	55,9
Кіровоградська	767	1375	608	121	19,9
Луганська	816	1375	559	54	9,6
Львівська	645	1375	730	110	15,1
Миколаївська	811	1375	564	100	17,6
Одеська	803	1375	572	73	12,8
Полтавська	785	1375	590	170	28,8
Рівненська	798	1375	577	112	19,4
Сумська	754	1375	621	120	19,3
Тернопільська	790	1375	585	134	22,9
Харківська	791	1375	584	107	18,3
Херсонська	767	1375	608	108	17,8
Хмельницька	836	1375	539	134	24,9
Черкаська	836	1375	539	334	62,0
Чернівецька	891	1375	484	106	21,9
Чернігівська	836	1375	539	142	26,4

Проведені розрахунки підтверджують тезу про суттєві потенційні вигоди від зменшення втрат продовольства та харчових відходів, зокрема як стратегії для задоволення продовольчого дефіциту. Так, за умови збереження встановленої структури та практично відсутньої динаміки зміни балансу продовольчих ресурсів в Україні, екологічні вигоди в результаті нульових втрат продовольства та харчових відходів складуть близько 401,2 млн т зменшення викидів CO₂ при виробництві та переробці сільськогосподарської продукції, біля 30,4 млн м³ зменшення використання прісної води на сільське господарство та зрошення, зменшення на 6,0 в.п. частки ріллі в площі сільгоспугідь (табл. 5).

Таблиця 5 Екологічна вигода в результаті нульових втрат продовольства та харчових відходів в Україні (за даними 2016 р.)

Показники	Фактичні дані	Розрахункові дані
Викиди CO ₂ при виробництві та переробці сільгосппродукції, тис. т	3043,5	2642,3
Використання прісної води на сільське господарство та зрошення, млн м ³	1329,0	1298,6
Частка ріллі в площі сільгоспугідь, %	85,6	79,6

Вираження соціальних вигод у вигляді надлишку (+) продукції за умови дотримання раціональних норм споживання та нульових втрат продовольства становитимуть 64,3 кг на одну особу по хлібу та хлібних продуктах, 132,9 кг по картоплі, 82,3 кг по овочах та 61,6 кг по плодах та фруктах (табл. 6).

Таблиця 6 Соціальна вигода в результаті нульових втрат продовольства та харчових відходів

Області	Надлишок (+) продукції за умови дотримання раціональних норм споживання та нульових втрат продовольства, кг			
	хлібні продукти	картопля	овочі	плоди та фрукти
Україна	64,3	132,9	82,3	61,6
Вінницька	200,8	296,7	108,1	100,0
Волинська	54,8	240,2	73,6	33,5
Дніпропетровська	5,5	51,9	93,8	63,0
Донецька	15,6	10,6	25,2	19,3
Житомирська	117,0	290,7	78,6	33,4
Закарпатська	23,0	102,9	66,0	94,1
Запорізька	36,6	30,6	84,9	41,0
Івано-Франківська	36,2	206,0	24,1	37,2
Київська	90,9	294,3	159,6	100,0
Кіровоградська	215,3	188,0	93,2	33,4
Луганська	1,1	30,5	-9,8	17,1
Львівська	26,7	175,2	65,5	38,9
Миколаївська	59,9	61,7	168,0	75,5
Одеська	46,0	44,7	59,5	100,0
Полтавська	240,1	144,3	133,2	47,2
Рівненська	24,7	230,4	38,4	37,7
Сумська	204,1	255,7	60,5	17,9
Тернопільська	81,2	199,8	73,8	50,7
Харківська	29,3	86,2	96,5	48,4
Херсонська	51,4	93,1	379,6	73,5
Хмельницька	158,5	233,0	33,5	100,0
Черкаська	182,9	180,6	100,6	48,1
Чернівецька	11,5	167,4	101,3	100,0
Чернігівська	92,3	188,5	71,1	18,2

При цьому у вартісному виразі прогноз додаткового економічного доходу в результаті нульових втрат продовольства та харчових відходів становитиме 29,9 млрд грн у постійних цінах 2010 року або 67,2 млрд грн у фактичних цінах реалізації продукції, у тому числі: по зерновим – 2,7 або 9,1 млрд грн; по картоплі – 4,7 або 12,2 млрд грн; по овочах – 5,7 або 12,4 млрд грн; по плодах та

фруктах – 2,2 або 5,7 млрд грн; по м'ясу – 10,4 або 18,4 млрд грн; по молоку – 4,3 або 9,4 млрд грн (табл. 7).

Таблиця 7 Додатковий економічний дохід в результаті нульових втрат продовольства та харчових відходів (у постійних цінах 2010 р.), млн грн

Області	Зерно	Картопля	Овочі	Плоди та фрукти	М'ясо	Молоко
Україна	2732,4	4681,0	5660,0	2217,6	10401,6	4265,5
Вінницька	311,3	378,7	265,7	199,7	1091,4	300,1
Волинська	50,7	190,0	147,6	39,0	401,1	120,6
Дніпропетровська	38,7	183,9	400,2	141,6	1116,8	218,1
Донецька	47,9	155,8	295,1	96,4	741,2	200,9
Житомирська	137,6	287,6	164,3	40,5	208,8	185,0
Закарпатська	16,0	105,7	146,7	106,7	197,4	99,5
Запорізька	74,1	83,1	244,0	70,5	319,6	128,8
Івано-Франківська	36,8	195,3	115,5	50,7	292,9	149,9
Київська	195,6	509,1	465,7	215,5	1170,3	330,0
Кіровоградська	209,1	158,9	134,5	34,9	206,3	113,6
Луганська	32,9	100,6	132,2	46,8	233,0	98,0
Львівська	73,4	301,8	303,3	97,3	582,0	213,4
Миколаївська	61,1	80,3	292,6	82,9	161,7	138,5
Одеська	106,6	138,6	254,2	256,0	319,6	164,1
Полтавська	348,7	175,4	270,5	63,7	352,7	287,5
Рівненська	36,8	215,6	129,7	51,3	222,9	131,0
Сумська	227,8	228,9	113,4	23,9	193,6	155,9
Тернопільська	88,0	177,7	139,9	58,1	234,3	149,2
Харківська	99,5	244,9	379,4	111,5	506,8	284,5
Херсонська	43,1	75,9	699,6	78,8	194,8	116,4
Хмельницька	194,8	236,8	126,3	136,5	270,0	192,0
Черкаська	208,9	179,9	190,7	56,3	1021,3	206,9
Чернівецька	3,8	124,9	136,7	137,4	173,2	91,8
Чернігівська	89,4	151,5	112,3	21,6	189,7	190,0

Загалом зменшення втрат продовольства та харчових відходів може суттєво знизити рівень бідності, забезпечити гендерні переваги, зменшити тиск на екосистеми та клімат (рис. 10). Зменшення втрат продовольства та харчових відходів може стати однією з таких рідкісних стратегій, що матимуть найвищий ефект за мінімальних витрат.

Зважаючи на масштаби втрат продовольства та харчових відходів, очевидно є необхідність розробки та реалізації конкретних заходів по скороченню втрат продовольства в усіх регіонах України. Такі заходи різняться між суб'єктами та залежно від етапів у харчовому ланцюгу. В таблиці 8 наведено пропозиції автора щодо необхідних ініціатив вирішення проблеми втрати продовольства та харчових відходів на кожному з етапів у харчовому ланцюгу. Кожен із запропонованих підходів, а також інші подібні до них, можуть сприяти скороченню втрат продовольства і харчових відходів.

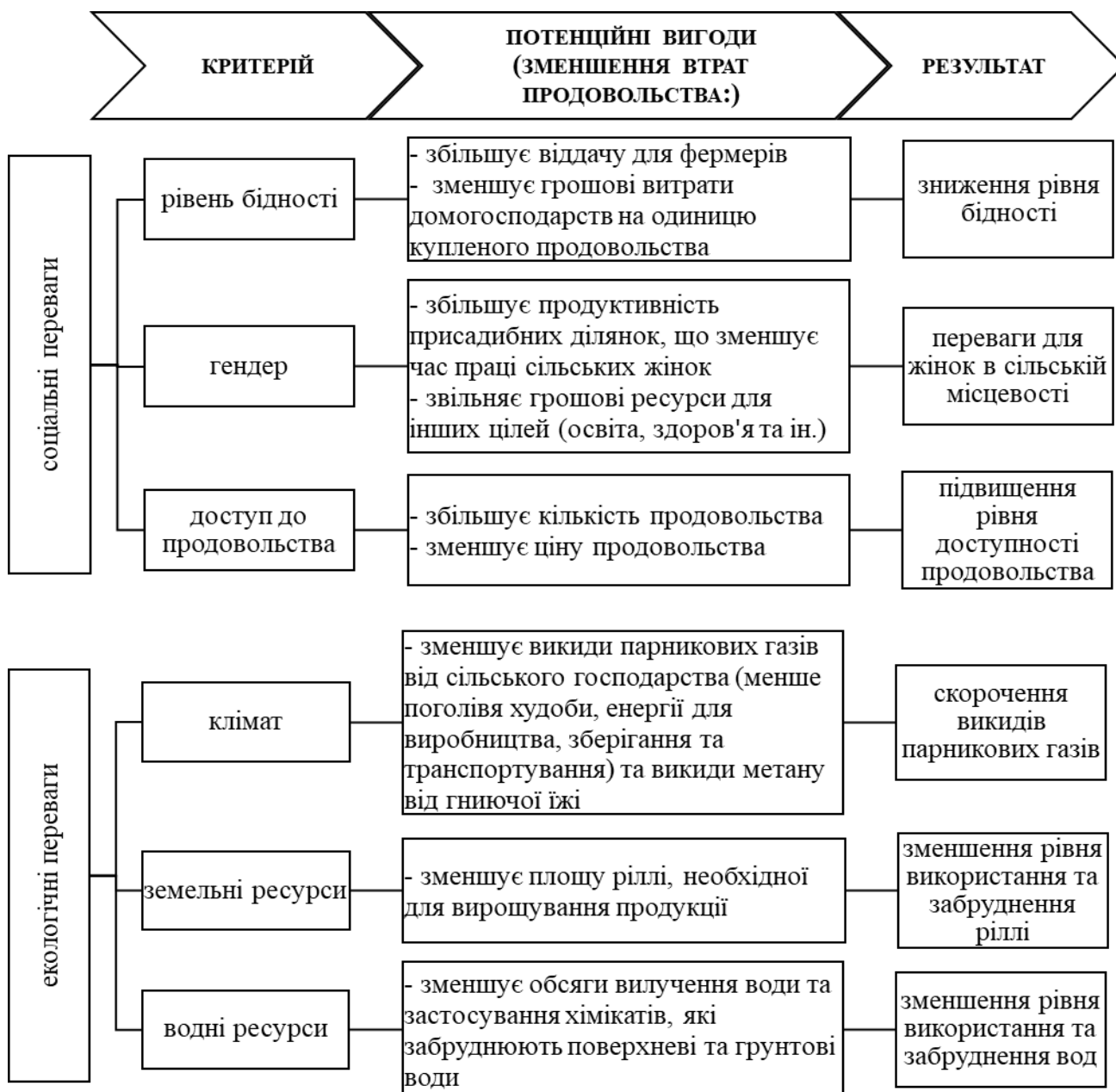

Рисунок 10 – Потенційні переваги скорочення втрат продовольства та харчових відходів в Україні

Ми пропонуємо п'ять рекомендацій, які можуть прискорити прийняття запропонованих підходів та, загалом, зосередження уваги на скороченні втрат продовольства: розробка протоколу вимірювання втрат продовольства та харчових відходів; визначення цілей скорочення втрат продовольства та харчових відходів; збільшення інвестицій у скорочення втрат продовольства та харчових відходів; створення інституцій, призначених для скорочення втрат продовольства та харчових відходів; прискорення та підтримка спільних ініціатив з метою скорочення втрат продовольства та харчових відходів.

Аналіз проблем продовольчого забезпечення в Україні на початку ХХІ століття свідчить про те, що попит на продовольство в країні є недостатнім, а це в свою чергу перешкоджає нарощуванню виробництва продовольства комерційним сільським господарством та агроіндустрією.

Таблиця 8 Організаційно-економічний механізм запобігання втрат продовольства та харчових відходів

Виробництво	Зберігання	Переробка та упаковка	Доставка та продаж	Споживання
1.1. Пожертвування непридатних для продажу сільськогосподарських культур	2.1. Покращення технологій зберігання продовольства	3.1. Реінжиніринг технологічних процесів переробки та упаковки продукції	4.1. Пожертвування непридатного для продажу продовольства (наприклад, пошкодження упаковки)	5.1. Пожертвування непридатного для продажу продовольства у закладах громадського харчування
1.2. Перетворення непридатних для продажу сільськогосподарських культур у продукцію з доданою вартістю	2.2. Впровадження енергоефективного устаткування для зберігання продукції з низьким вмістом вуглецю	3.2. Покращення системи управління ланцюгами постачання	4.2. Чітке керівництво щодо зберігання харчових продуктів та точне його дотримання	5.2. Зменшення об'єму порції або можливість замовлення різних за обсягом порцій
1.3. Використання новітніх технологій та сучасної техніки у процесі виробництва та під час збирання продукції	2.3. Використання устаткування та технологій, що захищають продукти від проникнення і розмноження неспецифічної мікрофлори	3.3. Використання упаковки, яка забезпечить довше зберігання їжі без втрати її якості, з урахуванням оптимального об'єму розфасовки	4.3. Удосконалення правил маркування продуктів харчування	5.3. Проведення кампаній з питань споживчої освіти (широкої громадськості, особливо – школярів)
1.4. Покращення доступу до інфраструктури та ринків	2.4. Покращення інфраструктури (наприклад, дороги, доступ до електрики)	3.4. Повторна переробка або перепакування продуктів, які не втратили свої харчові властивості та якість	4.4. Широке використання промоакцій	5.4. Споживання «недосконалих» за зовнішнім виглядом продуктів
<ul style="list-style-type: none"> - Створення цінових гарантій вирішення екологічних проблем, що виникають на різних стадіях життєвого циклу продукції - Державний протекціонізм для підприємств з нульовими втратами продовольства - Фінансування інноваційних технологій, що сприяють зменшенню втрат продовольства, та преміювання за їх використання - Збільшення інвестицій в інфраструктуру управління відходами - Платежі за забруднення: розміщення відходів у навколишньому середовищі; викиди в атмосферу та скиди у поверхневі води забруднюючих речовин - Субсидії та дотації для ведення сільського господарства в особливо обережному екологічному режимі - Звільнення від вивізних мит продукції, експорт якої сприяє заміщенню виробництва матеріаломісткої та енергоємкої продукції - Державні закупівлі для заохочення до більш ефективного управління відходами та втратами продовольства - Використання фіскальних заходів (пільгові кредити та податки) для стимулювання повторного використання продукції 				

Таким чином, сформувалось замкнуте коло, яке в кінцевому підсумку є головною причиною недостатнього продовольчого забезпечення в країні: безробіття, падіння купівельної спроможності, скорочення пропозиції якісного продовольства, наростання безробіття, ще більше падіння купівельної спроможності, подальше скорочення пропозиції якісного продовольства.

Відтак напрями державної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки України мають бути направлені на підвищення рівня доходів населення, забезпечення дешевим продовольством, зростання пропозиції харчових продуктів та реалізації спеціальних заходів. Реалізувати зазначені напрями пропонується через спеціальні, локальні та структурні заходи державної політики щодо продовольчого забезпечення населення України.

Узагальнено методологічний підхід обґрунтування і реалізації державної політики щодо продовольчого забезпечення населення України представлено на рис. 11.

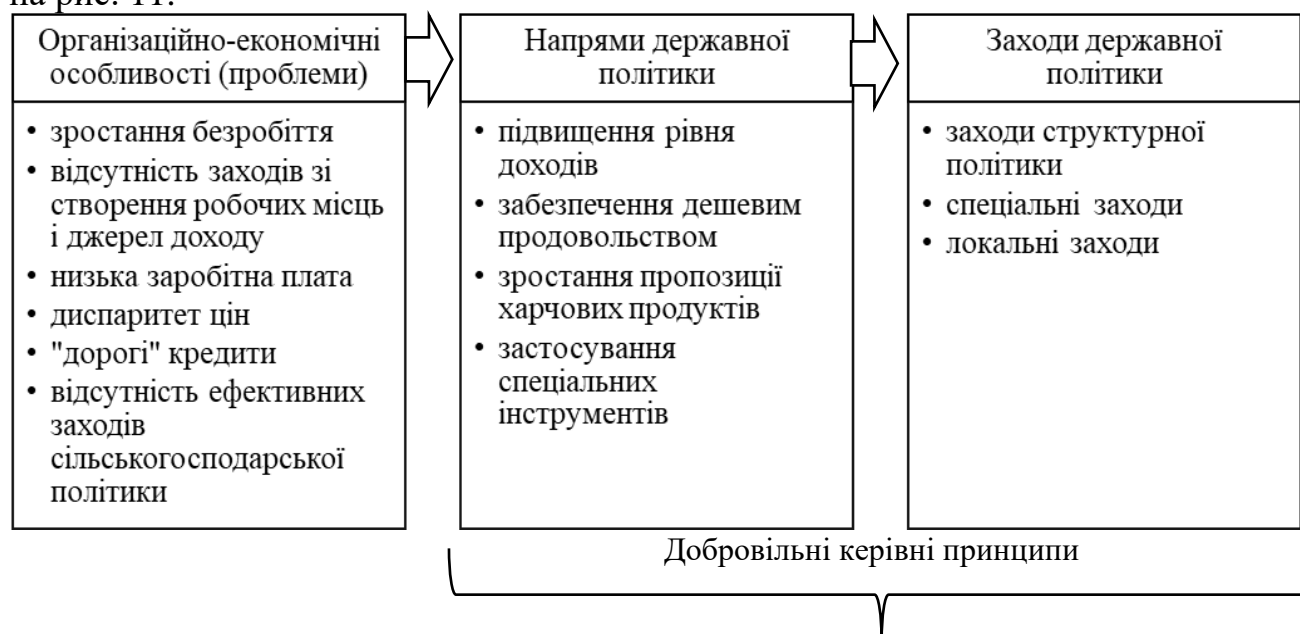

Рисунок 11 – Методологічний підхід обґрунтування і реалізації державної політики щодо продовольчого забезпечення населення України

В основу методологічного підходу обґрунтування і реалізації державної політики щодо продовольчого забезпечення населення України покладено причинно-наслідкові зв'язки проблеми недостатнього продовольчого забезпечення в Україні, а механізм його побудови сформовано за принципом: проблеми-напрями-заходи.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення важливої науково-практичної проблеми обґрунтування теоретичних, методичних та прикладних аспектів формування продовольчої безпеки України в умовах глобалізації. Практична реалізація наукового дослідження носить актуальний характер. Найважливішими одержаними результатами дослідження є:

1. За результатами дослідження виділено чотири концептуальні підходи до тлумачення поняття «продовольча безпека»: як стану системи, як рівня доступу, як механізму забезпечення та за поділом на рівні ієрархії. Доведено необхідність поділу продовольчої безпеки за рівнями, як важливої складової її забезпечення, що дозволило сформулювати теоретичну сутність продовольчої безпеки різних ієрархічних рівнів та визначити відповідні їм інструменти та механізми досягнення бажаного стану. Запропоновано визначення категорії: «продовольча безпека – соціально-економічний та екологічний стан розвитку, що забезпечує постійний фізичний, економічний та соціальний доступ людей до безпечної та поживної їжі через застосування адекватних механізмів на різних ієрархічних рівнях».

2. Доведено, що глобальні стратегічні ініціативи у сфері продовольчого забезпечення характеризуються спрямуванням зусиль на побудову коротких ланцюгів постачання продовольства та зменшення втрат продовольства і харчових відходів. Відтак, формування стійкої продовольчої системи в Україні має базуватись на засадах розбудови коротких ланцюгів постачання та розробки програми скорочення втрат продовольства та харчових відходів.

3. Обґрунтовано, що в Україні створено необхідне правове поле (за виключенням ЗУ "Про продовольчу безпеку") щодо регулювання норми права людини на достатнє та якісне харчування. Слід також зазначити, що в Україні, порівняно з окремими країнами-членами Європейського Союзу, даному питанню, з точки зору правового забезпечення його регулювання, приділяється значно більше уваги. Разом з тим, можливості щодо реалізації даного права особливо у частині морального та матеріального відшкодування через компетентні адміністративні або судові органи для українських громадян, особливо незахищених соціальних груп, практично відсутні.

4. Встановлено, що моніторинг індикаторів та інформаційне забезпечення процесів продовольчої безпеки на міждержавному (глобальному) рівні здійснює ФАО. Наразі ФАО розробляє індикатори для моніторингу продовольчої безпеки та харчування (ЦСР 2) в рамках нового глобального Порядку денного «Цілі Сталого Розвитку – 2016-2030». Моніторинг продовольчої безпеки на національному рівні здійснюється фрагментарно та не в повному обсязі, а на рівні регіонів, домогосподарств та індивіду – практично відсутній, що вимагає формування критеріїв та побудови системи індикаторів відповідних рівнів продовольчої безпеки.

5. Критичний аналіз підходів науковців до визначення системи критеріїв продовольчої безпеки дозволив встановити проблеми їх формування у вітчизняній науці, пропозиції автора щодо їх вирішення зводяться до наступного: сутність поняття слід формувати, виходячи з визначених критеріїв досягнення продовольчої безпеки; складові продовольчої безпеки мають відповідати ЦСР 2; критерії продовольчої безпеки мають відповідати задачам сталого розвитку по ЦСР 2; індикатори – це показники, які можна кількісно обчислити за визначеною методикою розрахунку і які дозволяють якісно та кількісно інтерпретувати результати, здійснювати моніторинг продовольчої безпеки у часі та за різними ієрархічними рівнями; у якості критеріїв

досягнення продовольчої безпеки пропонуємо відповідні детермінанти кожного ієрархічного рівня (глобальний рівень – досягнення ЦСР 2; національний рівень – реалізація ефективної агропродовольчої торговельної політики держави; регіональний рівень – створення стійких продовольчих систем; домогосподарство – забезпечення здоров'я його членів; індивід – задоволення особистісних потреб).

6. Виходячи з науково-теоретичних позицій гносеологічного змісту категорії поняття «продовольча безпека», враховуючи критерії продовольчої безпеки формування на різних ієрархічних рівнях та методологічні аспекти її моніторингу запропоновано: для оцінки продовольчої безпеки на глобальному рівні використовувати систему показників ФАО; для оцінки продовольчої безпеки на національному рівні використовувати систему, в основу якої покладено показники Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки з урахуванням показників, що характеризують рівень агропродовольчої торговельної політики держави; для оцінки продовольчої безпеки на регіональному рівні використовувати систему, в основу якої покладено показники Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України з урахуванням показників, що характеризують стійкість продовольчої системи; для оцінки продовольчої безпеки на рівні домогосподарства використовувати методику, запропоновану Мостенською Т.Г., з урахуванням показників, що характеризують рівень здоров'я членів домогосподарства; оцінку продовольчої безпеки на рівні індивіда проводити через застосування анкетного опитування, де увага має бути зосереджена на аналізі показників, що характеризують ступінь задоволення особистісних потреб.

7. Встановлено, що стан продовольчої безпеки у 2016 р. в Україні за більшістю індикаторів, визначених постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки», не задовольняє встановлені порогові значення та норми. Стан продовольчої безпеки України у світовому вимірі не можна характеризувати як стабільно позитивний, зважаючи на високий та найвищий, майже за всіма індикаторами, рівень строкатості, очевидним є факт, що система продовольчого забезпечення України не відзначається стабільністю. Розподіл регіонів України за рейтингом продовольчої безпеки у середньому за 2012-2016 рр. показав наступне: до групи з високим рівнем увійшли Полтавська, Чернігівська, Хмельницька, Черкаська, Херсонська, Київська, Чернівецька та Вінницька області; до групи з середнім рівнем увійшли Кіровоградська, Дніпропетровська, Волинська, Миколаївська, Тернопільська, Рівненська та Закарпатська області; до групи з низьким рівнем увійшли Львівська, Івано-Франківська, Харківська, Житомирська, Запорізька, Одеська та Сумська області; критичний рівень встановлено у Донецькій та Луганській областях. За рівнем економічної доступності та споживанням продуктів харчування соціально-сімейні групи населення України мають суттєві розбіжності. Вразливими верствами населення щодо забезпечення продовольчої безпеки є домогосподарства, розміщені у сільській місцевості, домогосподарства з чотирма і більшою кількістю дітей та домогосподарства, до

складу яких входить чотири і більше осіб. Отримані емпіричні результати свідчать про необхідність коригування державної політики продовольчого забезпечення населення України у напрямку усунення встановлених загроз.

8. Узагальнено класифікаційні ознаки типів коротких ланцюгів постачання: форми зв'язку між споживачем та виробником (обличчям до обличчя, просторова близькість, просторова поширеність); традиційні та нетрадиційні; на основі рівня компромісу; сільське господарство, підтримане громадою (CSA). Встановлено, що визначальними ознаками коротких ланцюгів постачання з відповідними їм рисами є: відстань (географічна, соціальна та економічна близькість); комунікації (безпосередній обмін інформацією); види продажу (прямі, колективні та партнерства); розмір (великі та невеликі схеми SFSC); якість продукції (переважно органічна, екологічно стійка); кількість посередників (відсутні або не більше одного); рівень компромісу (низький, середній та високий). Визначено передумови розбудови коротких ланцюгів постачання в Україні через призму суспільних потреб розвитку сільських територій, а також потреб споживачів, виробників та громади.

9. Обґрунтовано доцільність розвитку коротких ланцюгів постачання на місцевому рівні, як ефективного інструменту забезпечення стійкості розвитку сільської території. Зокрема КЛП сприяють: соціальній взаємодії, розвитку громади, здоров'ю і добробуту населення, що забезпечує соціальну стійкість системи; сільському розвитку та економічному відродженню, досягненню економічних вигод фермерськими господарствами, що забезпечує економічну стійкість системи; зменшенню споживання енергії та викидів вуглецю, сталості агросистеми, що забезпечує екологічну стійкість системи.

10. В результаті дослідження організаційної складової розвитку коротких ланцюгів постачання: обґрунтовано елементи їх організації; визначено внутрішні та зовнішні фактори впливу на їх розвиток; систематизовано можливості та ризики щодо розширення їх діяльності; розглянуто короткі ланцюги постачання як цілі політики розвитку; обґрунтовано напрями підтримки розвитку коротких ланцюгів постачання (місцева підтримка, державна підтримка та реалізація гігієнічного регулювання); розроблено рекомендації щодо організації та розвитку коротких ланцюгів постачання на різних ієрархічних рівнях (суб'єктам КЛП, місцевим органам влади та Уряду). Проведено SWOT-аналіз коротких ланцюгів постачання та запропоновано п'ять основних стратегій розвитку коротких ланцюгів постачання (схвалені маркетингові стратегії, розвиток регіонального партнерства, стратегія продажу, стратегія зниження ризиків, стратегія навчання та експериментів).

11. Встановлено, що рівень втрат продовольства та харчових відходів в Україні у 2016 р. становив 18,4 млрд ккал, що становить 8 % від загального обсягу виробництва оціненої продукції. У абсолютному значенні фізичний обсяг втрати продовольства та харчових відходів в Україні у 2016 р. склав: 2,5 млн т зерна (4,9 % від загального обсягу виробництва зерна); 4,6 млн т картоплі (21,4 %); 3,2 млн т овочів (31,6 %); 984,8 тис. т плодів та фруктів (41,3 %); 816,9 тис. т м'яса (35,2 %); 1,7 млн т молока (16,5 відсотків). У перерахунку на

кілокалорії найбільшими є втрати продовольства на стадії споживання (39,6 %), виробництва (21,2 %), переробки та упаковки (27,9 %), а найменшими – на стадії доставки та продажу (9,2) і зберігання (2,1 відсотків). У Київській області частка втрат продовольства та харчових відходів за усіма видами досліджуваної продукції перевищує питому вагу регіону за обсягами виробництва продовольства. Вищою від усереднених даних по Україні є частка втрат продовольства і харчових відходів у Вінницькій, Волинській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Херсонській, Хмельницькій та Чернівецькій областях. Натомість у Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Черкаській та Чернігівській областях спостерігається перевищення питомої ваги виробництва продукції даними регіонами над часткою втрат в них продовольства та харчових відходів. Така строкатість визначається, переважно, обсягами виробництва та, відповідно, втратами і відходами зерна, оскільки саме дана група займає найбільшу питому вагу за її обсягом у перерахунку на кілокалорії. Отримані емпіричні результати свідчать про необхідність розробки відповідного організаційно-економічного механізму запобігання втратам продовольства та харчових відходів з урахуванням особливостей їх утворення на різних етапах у харчовому ланцюгу.

12. Доведено, що втрата продовольства та харчові відходи мають значні негативні соціальні та екологічні наслідки. Екологічні наслідки втрати продовольства та харчових відходів представляють собою надмірні викиди парникових газів та витрати води, марне використання землі. За проведеними розрахунками, у 2016 р.: обсяг «марних» викидів парникових газів на втрачене продовольство та харчові відходи при виробництві та переробці сільськогосподарської продукції склав 13,2 % від загального обсягу викидів; обсяг «марних» витрат прісної води на зрошення та сільське господарство при виробництві сільськогосподарської продукції склав 2,3 % від загального обсягу витрат води на зрошення та сільське господарство; загальна площа «марно» використаної ріллі становить 7,1 % від загальної площі ріллі. Соціальні наслідки втрати продовольства та харчових відходів представляють собою обмеження доступу до продовольства. За проведеними розрахунками по хлібних продуктах, картоплі та овочам дефіцит споживання у цілому по Україні відсутній. Разом з тим, з урахуванням страхового фонду, дефіцит цих продуктів буде в переважній більшості регіонів України, а при нульових втратах продовольства він збережеться лише у декількох областях. Питома вага дефіциту споживання, який виникає внаслідок втрати продовольства та харчових відходів, становить 61,6 % по плодам і фруктам, 72,0 % по м'ясу та м'ясним продуктам, 25,4 % по молоку. Економічні наслідки втрат продовольства та харчових відходів виражаються суттєвими економічними збитками, які прирівнюються до марних втрат та марних інвестицій, що знижує економічний добробут усіх суб'єктів у ланцюгу харчової цінності. Сума економічних збитків, обчислена у постійних цінах 2010 р., у 2016 р. в Україні склала близько 30 млрд грн, що становить 2,8 % бюджету України у 2017 році.

Основним джерелом економічних збитків у результаті втрати продовольства та харчових відходів в Україні є м'ясо (34,7 %), на другому місці – овочі (18,9 %), на третьому – картопля (15,6 %), на четвертому – молоко (12,4 %), на п'ятому – зернові (9,1 %), на останній позиції – плоди та фрукти (7,4 відсотків).

13. Розроблено організаційно-економічний механізм запобігання втрат продовольства та харчових відходів. Обґрунтовано підходи для зменшення втрат продовольства та харчових відходів для кожного з етапів у харчовому ланцюзі, а також універсальні заходи: створення цінових гарантій вирішення екологічних проблем, що виникають на різних стадіях життєвого циклу продукції; державний протекціонізм для підприємств з нульовими втратами продовольства; фінансування інноваційних технологій, що сприяють зменшенню втрат продовольства, та преміювання за їх використання; збільшення інвестицій в інфраструктуру управління відходами; платежі за забруднення: розміщення відходів у навколишньому середовищі; викиди в атмосферу та скиди у поверхневі води забруднюючих речовин; субсидії та дотації для ведення сільського господарства в особливо обережному екологічному режимі; звільнення від вивізних мит продукції, експорт якої сприяє заміщенню виробництва матеріаломісткої та енергоємкої продукції; державні закупівлі для заохочення до більш ефективного управління відходами та втратами продовольства; використання фіскальних заходів (пільгові кредити та податки) для стимулювання повторного використання продукції. Запропоновано рекомендації щодо скорочення втрат продовольства та харчових відходів: розробка протоколу вимірювання втрат продовольства та харчових відходів; визначення цілей скорочення втрат продовольства та харчових відходів; збільшення інвестицій у скорочення втрат продовольства та харчових відходів; створення інституцій, призначених для скорочення втрат продовольства та харчових відходів; прискорення та підтримка спільних ініціатив з метою скорочення втрат продовольства та харчових відходів.

14. Визначено проблеми у формуванні системи продовольчого забезпечення з урахуванням особливостей їх прояву на різних рівнях та запропоновано відповідні напрями і заходи державної політики щодо продовольчого забезпечення населення, зокрема: на національному рівні – заходи структурної політики (допомагають істотно знизити рівень продовольчої уразливості сімей шляхом збільшення їх доходів, забезпечення загальних соціальних прав і доступу до якісного продовольства, а також зменшення нерівності в доходах) та спеціальні заходи (покликані сприяти зміцненню продовольчої безпеки та безпосередньо скорочення масштабів недоїдання серед незаможного населення); для сільських районів, малих і середніх міст та мегаполісів – локальні заходи (у партнерстві з громадськими організаціями; пропозиції можуть конкретизуватися в залежності від зон проживання (великі міста, малі і середні населені пункти і сільські райони) із зазначенням їх особливостей).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

1.1 Монографії

1. Бабич М.М. Формування системи продовольчої безпеки: теорія, методологія, практика. Миколаїв : видавничий відділ МНАУ. 2018. 360 с.

2. Babych M., Kotykova O. Social indicators of sustainable use of the agricultural land and its impact on food supply in Ukraine / Olena Kotykova, Mikola Babych // Financial and Economic Security and Accounting and Analytical Support in Business : monograph [Text] / edited by V. Yatsenko. – "East West" Association For Advanced Studies and Higher Education GmbH, Vienna, Austria, 2016. – С.61–69. *Особистий внесок – визначено міру впливу факторів стійкості використання сільськогосподарських угідь на рівень продовольчого забезпечення в Україні.*

3. Babych M. Formation of Monitoring Food Security System in Global Dimension / Olena Kotykova, Mykola Babych, Tetiana Kalashnikova, Andrii Kalashnikov, Iryna Lomachynska, Nataliia Korzh / Sustainable development of national economy : monograph [Text]. – LP22772, 20-22 Wenlock Road, London, N1 7GU, 2017. – С.64–76. **Включено до міжнародних наукометричних баз: British Library, National Library of Scotland, National Library of Wales, Bodleian Libraries (Oxford), University Library (Cambridge), Library of Trinity College (Dublin), WorldCat.**

4. Babych M. Formation of food security of Ukraine in conditions of European integration on the basis of sustainable development / Olena Kotykova, Valentyna Tokareva, Dmytro Adamov, Olha Balueva, Mykhailo Yukhnenko, Petro Hrytsiuk, Tetiana Babych, Mykola Babych, Iryna Sievidova, Vitalii Liashenko, Oksana Yaroshevskaya, Oleksii Albeshchenko, Anna Kovalenko, Tetyana Oliynyk / Sustainable Development Goals of Ukraine : monograph [Text]. – LP22772, 20-22 Wenlock Road, London, N1 7GU, 2017. – С.79–130. **Включено до міжнародних наукометричних баз: British Library, National Library of Scotland, National Library of Wales, Bodleian Libraries (Oxford), University Library (Cambridge), Library of Trinity College (Dublin), WorldCat.**

1.2 Публікації у наукових фахових виданнях України та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

5. Бабич М.М. Нормативно-правове регулювання права на харчування в Україні. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2014. Випуск 3 (79). С. 51–60. **Включено до міжнародної наукометричної бази Google Scholar.**

6. Бабич М. М. Нормативно-правове регулювання продовольчої безпеки в країнах Європейського союзу. Молодий вчений. 2015. Випуск 1 (16). С. 41–45. **Включено до міжнародних наукометричних баз Google Scholar, Index Copernicus.**

7. Бабич М.М. Сучасний стан продовольчої безпеки України: фінансовий аспект. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. №4. С. 772–775. URL: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/163.pdf>. Дата звернення: 13.05.2015. **Включено до міжнародної наукометричної бази**

Index Copernicus.

8. Бабич М.М. Формування сталої фінансової системи як запоруки продовольчої безпеки країни. Ефективна економіка. 2014. №11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4017>. Дата звернення: 05.12.2014. **Включено до міжнародних наукометричних баз: SIS, Google Scholar, Index Copernicus.**

9. Бабич М.М. Фінансова складова забезпечення продовольчої безпеки країни. Ефективна економіка. 2014. №7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4018>. Дата звернення: 25.08.2014 **Включено до міжнародних наукометричних баз: SIS, Google Scholar, Index Copernicus.**

10. Бабич М.М., Загребаленко Ю.Ю. Продуктивність праці в сільському господарстві як фактор забезпечення продовольчої безпеки. Агросвіт. 2016. №13-14. С. 24—29. **Включено до міжнародних наукометричних баз: SIS, Google Scholar, Index Copernicus.** *Особистий внесок – на основі проведених розрахунків встановлено взаємозв'язок між рівнем продуктивності праці та рівнем продовольчого забезпечення.*

11. Бабич М.М. Моніторинг та інформаційне забезпечення процесів формування продовольчої безпеки. Економіка та держава. 2017. №2. С. 32—36. **Включено до міжнародних наукометричних баз: SIS, Google Scholar, Index Copernicus.**

12. Бабич М.М. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки в Україні. Агросвіт. 2017. №3. С. 32—39. **Включено до міжнародних наукометричних баз: SIS, Google Scholar, Index Copernicus.**

13. Бабич М.М. Індикатори продовольчої безпеки України у світовому вимірі. Економіка і прогнозування. 2017. №1. С. 108—127. doi:10.15407/eip2017.01.108. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus, Google Scholar, RePEc, EconLit, PИЦ, EBSCO, Cross Ref, Econ Lit, Ulrich's Periodicals Directory.**

14. Бабич М.М. Понятійно-категоріальна сутність продовольчої безпеки. Економіка та держава. 2017. №6. С. 39—45. **Включено до міжнародних наукометричних баз: SIS, Google Scholar, Index Copernicus.**

15. Бабич М.М. Забезпечення фізичної та економічної доступності продовольства через короткі ланцюги постачання. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. №14. С. 11—15. **Включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.**

16. Бабич М.М., Крилова І.Г., Савенко О.С. Взаємозв'язок між економічною доступністю до продуктів харчування та рівнем продуктивності праці в сільському господарстві. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. №15. С. 15—21. **Включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.** *Особистий внесок – на основі проведених розрахунків встановлено взаємозв'язок між рівнем продуктивності праці та економічною доступністю до продуктів харчування.*

17. Бабич М.М. Типи та критерії коротких ланцюгів постачання. Інноваційна економіка. 2018. №1-2. С.108—113. **Включено до міжнародної**

наукометричної бази Index Copernicus.

18. Бабич М.М. Організація та розвиток коротких ланцюгів постачання: досвід ЄС та перспективи України. Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. №18. С. 26—30. **Включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.**

19. Бабич М.М. Європейський досвід політики підтримки та стратегія розвитку коротких ланцюгів постачання в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2018. №8. С. 39—44. **Включено до міжнародних наукометричних баз: SIS, Google Scholar, Index Copernicus.**

20. Бабич М.М. Сутність та передумови розвитку коротких ланцюгів постачання в Україні. Сталий розвиток економіки. 2018. №2 (39). С. 41—50. **Включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.**

21. Бабич М.М. Критерії та індикатори продовольчої безпеки на глобальному рівні. Інвестиції: практика та досвід. 2018. №10. С. 56—59. **Включено до міжнародних наукометричних баз: SIS, Google Scholar, Index Copernicus.**

22. Бабич М.М. Оцінка марного витрачання питної води на втрачене продовольство та харчові відходи. Агросвіт. 2018. №11. С. 17—21. **Включено до міжнародних наукометричних баз: SIS, Google Scholar, Index Copernicus.**

23. Бабич М.М. Індикатори продовольчої безпеки в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку. Економіка АПК. 2018. №5. С. 41—50. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Google Scholar, Index Copernicus, Ulrichs WEB, EBSCO Host, OAJI, RISC, ERIH PLUS, AGRIS, EconLit, EconBiz, Academic Resource Index, ZBW, WorldCat, Journal Finder, EZB, SIS, GIF, PBN, Cite Factor, UIF, ESJI, UBL, JIFACTOR, MIAR, Indian Science, CIARD, TIB, I2OR, DRJI, GIF, Cosmos Impact Factor, ISIFI, INFOBASE INDEX, IFSIJ, Directory of Science.**

1.3 Публікацій у наукових періодичних виданнях інших держав

24. Babych Mykola, Kovalenko Anna. Food Security Indicators in Ukraine: Current State and Trends of Development. Baltic Journal of Economic Studies. 2018. Vol 4. No 1. Pp. 8–15. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-8-15>. Дата звернення: 03.02.2018. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Emerging Sources Citation Index (ESCI) by Web of Science, Research Papers in Economics (RePEc), European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS).** *Особистий внесок – проведено розрахунки комплексної оцінки продовольчої безпеки в Україні.*

25. Бабич М. Соціально-економічна та екологічна стійкість коротких ланцюгів постачання: можливості для розвитку сільських територій. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. 2018. Vol. 4. No. 1. Pp. 42-59. URL: www.are-journal.com. Дата звернення: 21.02.2018. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Google Scholar, Index Copernicus, Academic Keys, Academic Research Index, AgEcon, AKSTEM, CAB Abstracts, Cite Factor, DRJI, EconBib, ERIH PLUS, Global Impact**

Factor, Journal Factor, Journals Impact Factor, Polish Scholarly Bibliography, RSCI, Scientific Indexing Services, Ulrich's Periodicals Directory.

26. Babych M. Food Security and Nutrition Monitoring in the New Global Agenda «Sustainable Development Goals – 2016-2030». *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 2018. №3 (15). Pp. 25—30. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Google Scholar, Index Copernicus, BASE, RePEc, Open AIRE.**

27. Бабич М.М. Виклики та масштаби проблеми втрат продовольства та харчових відходів у світовому вимірі. *World Science*. 2018. №5(33). С. 4—9. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Google Scholar, Index Copernicus.**

28. Бабич М.М. Екологічні наслідки втрат продовольства та харчових відходів (викиди парникових газів). *Web of Scholar*. 2018. №6 (24). С. 8—15. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Google Scholar, Index Copernicus, BASE, RePEc, Open AIRE.**

2. Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

29. Бабич М.М. Методологічні підходи до оцінки продовольчої безпеки регіону // *Актуальні проблеми розвитку економіки в умовах глобалізації : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Тернопіль-Чортків, 16—17 квіт. 2012 р.)*. Тернопіль-Чортків, 2012. С. 5—7.

30. Котикова О.І., Бабич М.М. Індикатори продовольчої безпеки // *Екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку економіки : матеріали всеукр. інт.-конф. (м. Миколаїв, 17—19 квіт. 2014 р.)*. Миколаїв, 2014. С. 306—309. *Особистий внесок – узагальнено інформацію та зроблено висновки стосовно динаміки показників продовольчої безпеки.*

31. Бабич М.М. Забезпечення права на харчування в країнах Європейського Союзу: нормативно-правове регулювання // *Екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку економіки : матеріали всеукр. інт.-конф. (м. Миколаїв, 15—17 квіт. 2015 р.)*. Миколаїв, 2015. С. 177—180.

32. Бабич М.М. Порівняльний аналіз законодавчих ініціатив країн-членів ЄС відносно права на харчування // *Причорноморська регіональна науково-практична конференція професорсько-викладацького складу : матеріали наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 22—24 квіт. 2015 р.)*. Миколаїв, 2015.

33. Бабич М.М. Забезпечення права на харчування в Україні: нормативно-правове регулювання // *Інновації в економіці : матеріали всеукр. наук.-практ. on-line конф. (м. Житомир, 15 трав. 2015 р.)*. Житомир, 2015. С. 306—309.

34. Бабич М.М. Індикатори продовольчої безпеки в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку // *Причорноморська регіональна науково-практична конференція професорсько-викладацького складу : матеріали наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 20—22 квіт. 2016 р.)*. Миколаїв, 2016.

35. Babych M., Sukharevska D. Current state of food safety of Ukraine // *QUAERE 2016 : Interdisciplinary Scientific Conference (Praha, 23-27 may, 2016)*. Praha, 2016. Pp. 249—255. *Особистий внесок – проведено розрахунки комплексної оцінки продовольчої безпеки в Україні та зроблено висновки (0,37*

авт. арк.).

36. Kotikova O., Babych M. The right food in Ukraine: legal regulation // Economic Innovative potential of socio-economic systems : the challenges of the global world» : Proceedings International Scientific-Practical Conference (Lisbon, 30 June, 2016). Lisbon, 2016. P. 91-94. *Особистий внесок – систематизовано інформацію стосовно правового регулювання в Україні права на харчування.*

37. Бабич М.М. Проблеми забезпечення продовольчої безпеки в Україні // Трансформаційні та інноваційні процеси в аграрній сфері економіки України : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 27—28 жовт. 2016 р.). Миколаїв, 2016. С. 111—114.

38. Babych M. Formation of monitoring food security // Integration of business structures: strategies and technologies : Proceedings International Scientific-Practical Conference (Tbilisi, 24 February, 2017). Tbilisi, 2017. P. 43—46.

39. Babych M. Ensuring national food security on a global dimension // Economy and management: modern transformation in the age of globalization : Proceedings International Scientific-Practical Conference (Klaipeda, 24 March, 2017). Klaipeda, 2017. P. 45—49.

40. Бабич М.М. Сучасний стан забезпечення продовольчої безпеки України // Причорноморська регіональна науково-практична конференція професорсько-викладацького складу: матеріали наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 26—28 квіт. 2017 р.). Миколаїв, 2017.

41. Бабич М.М. Оцінка стану продовольчої безпеки в Україні: звіт за 2015 рік // Екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку в умовах євроінтеграції : матеріали всеукр. інт.-конф. (м. Миколаїв, 17—19 трав. 2017 р.). Миколаїв, 2017. С. 167—170.

42. Бабич М.М. Формування системи інформаційного забезпечення продовольчої безпеки // Модернізація економіки та фінансової системи країни : актуальні проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Запоріжжя, 26 трав. 2017 р.). Запоріжжя, 2017. С. 9—13.

43. Котикова О.І., Бабич М.М. Теоретична сутність продовольчої безпеки // Сучасний фундамент розвитку національної економіки : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Київ, 2-3 черв. 2017 р.). Київ, 2017. С. 65—69. *Особистий внесок – систематизовано та узагальнено наукові дослідження стосовно категорії «продовольча безпека» .*

44. Babych M. Food security of state: essence, structure and features of its supply on different levels // From the Baltic to the Black Sea: the formation of modern economic area : Proceedings International Scientific-Practical Conference (Riga, 19 August, 2017). Riga, 2017. P. 33—36.

45. Babych M. The current state of food security of Ukraine // Modern economic research: co-operation, banking, public administration in a decentralized environment : Proceedings International Scientific-Practical Conference (Kielce, 26 September, 2017). Kielce, 2017. P. 17—20.

46. Бабич М.М. Стратегія розвитку коротких ланцюгів постачання в Україні // Сучасні тенденції розвитку науки : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Київ, 17-18 берез. 2018 р.). Київ, 2018. С. 5—8.

47. Бабич М.М. Імплементация європейського досвіду державної політики розвитку коротких ланцюгів постачання // Актуальні проблеми сьогодення : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Вінниця, 20 берез. 2018 р.). Вінниця, 2018. С. 69—71.

48. Бабич М.М. Внутрішні та зовнішні фактори впливу на розвиток коротких ланцюгів постачання // Підвищення рівня використання економічного потенціалу у напрямку розвитку регіональної економіки : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Львів, 24 берез. 2018 р.). Львів, 2018. С. 33—36.

49. Бабич М.М. Фактори впливу на розвиток коротких ланцюгів постачання у контексті масштабу їх діяльності // Сучасні напрями розвитку ринкової економіки на засадах конкурентоспроможності, інноваційності та сталості : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Запоріжжя, 6 квіт. 2018 р.). Запоріжжя, 2018. С. 18—21.

50. Бабич М.М. Втрати продовольства та харчові відходи за ланцюгом створення їх вартості // Економіка, маркетинг та право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м.Полтава, 23 квіт. 2018 р.). Полтава, 2018. С. 16—17.

51. Бабич М.М. Обсяги втрат продовольства та харчових відходів у світовому вимірі // Актуальні питання сучасної науки : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Київ, 29-30 квіт. 2018 р.). Київ, 2018. С. 11—14.

52. Бабич М.М. Продовольча безпека держави: сутність, структура та особливості її забезпечення на різних рівнях // Екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку в умовах євроінтеграції : матеріали всеукр. інт.-конф. (м. Миколаїв, 9—11 трав. 2018 р.). Миколаїв, 2018. С. 351—355.

53. Бабич М.М. Оцінка марних викидів парникових газів на втрачене продовольство та харчові відходи // Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку та права : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м.Полтава, 14 трав. 2018 р.). Полтава, 2018. С. 7—8.

54. Бабич М.М. Короткі ланцюги постачання як цілі політики розвитку громади: європейський досвід // Актуальні проблеми теорії і практики менеджменту в контексті євроінтеграції : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Рівне, 17 трав. 2018 р.). Рівне, 2018. С. 35—38.

55. Бабич М.М. Наслідки втрат продовольства та харчових відходів // Наука та освіта: ключові питання сучасності : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Чернігів, 18 трав. 2018 р.). Чернігів, 2018. С. 41—43.

56. Бабич М.М. Екологічні наслідки втрат продовольства та харчових відходів (витрати питної води) // Innovative approaches to the development of science : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю. (м. Дублін, 1 черв. 2018 р.). Дублін, 2018. С. 33—40.

3. Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

57. Бабич М. М. Теоретичні основи продовольчої безпеки. Миколаїв : видавничий відділ МНАУ. 2018. 59 с. (Препринт/Миколаїв).

58. Бабич М. М. Методологічні та методичні основи комплексної оцінки продовольчої безпеки. Миколаїв : видавничий відділ МНАУ. 2018. 75 с. (Препринт/Миколаїв).

АНОТАЦІЯ

Бабич М.М. Продовольча безпека України: теорія, методологія, практика. – Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Миколаївський національний аграрний університет, Миколаїв, 2019.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення важливої науково-практичної проблеми обґрунтування теоретичних та методологічних основ, а також практичних рекомендацій формування продовольчої безпеки України.

Досліджено концептуальні підходи до тлумачення поняття «продовольча безпека» та визначено сутність категорії; встановлено глобальні стратегічні ініціативи у сфері продовольчого забезпечення; систематизовано законодавчі ініціативи країн-членів ЄС та України відносно права на харчування; досліджено моніторинг та інформаційне забезпечення процесів формування продовольчої безпеки на різних рівнях; поглиблено методологічні підходи формування системи критеріїв відповідних рівнів продовольчої безпеки; розроблено систему індикаторів та граничних рівнів продовольчої безпеки.

За допомогою загальнонаукових та специфічних методів дослідження встановлено закономірності розвитку та визначено сучасний стан продовольчої безпеки України на різних рівнях та у світовому вимірі.

Обґрунтовано концептуальні основи формування стійкої продовольчої системи країни на засадах розбудови коротких ланцюгів постачання, зокрема: сформовано теоретико-методологічне обґрунтування розвитку коротких ланцюгів постачання в Україні; обґрунтовано наукові підходи до розбудови коротких ланцюгів постачання на засадах сталого розвитку та встановлено їх соціально-економічну та екологічну стійкість; розроблено організаційний механізм та стратегію розвитку коротких ланцюгів постачання.

Запропоновано програму скорочення втрат продовольства та харчових відходів, в рамках якої досліджено масштаби втрат продовольства та харчових відходів в Україні за розробленим методологічним підходом оцінки соціально-екологічних та економічних наслідків, які виникають в результаті втрат продовольства та харчових відходів на національному та регіональному рівнях; визначено потенційні переваги скорочення втрат продовольства та харчових відходів в Україні; розроблено організаційно-економічний механізм запобігання втрат продовольства та харчових відходів; визначено організаційно-економічні особливості забезпечення продовольчої безпеки в Україні та розроблено заходи державної політики щодо продовольчого забезпечення населення.

Ключові слова: продовольча безпека, методологія, критерії та індикатори продовольчої безпеки, соціально-економічна та екологічна

стійкість, короткі ланцюги постачання, стратегія, втрати продовольства та харчові відходи.

SUMMARY

Babych M.M. Food Security of Ukraine: Theory, Methodology, and Practice. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the degree of a Doctor of Economic Sciences degree, by specialty 08.00.03 "Economics and management of national economy." – Mykolaiv National Agrarian University, Mykolaiv City, 2019.

The thesis is devoted to the scientific and theoretical substantiation of theoretical, methodological and applied aspects of formation of food security of Ukraine under conditions of globalization.

According to the results of the study, there were identified four scientific approaches to the interpretation of "food security" concept: as a state of system, as a level of access, as a mechanism of provision and by division into hierarchy levels. There was proved the necessity food security's division into levels, as an important component of its provision, which allowed to form the theoretical matter of food security at different hierarchical levels and to determine the corresponding tools and mechanisms for achieving the desired state.

It was established that Ukraine created the necessary legal framework (with the exception of the Law on Food Security) regarding the regulation of standards of human rights for sufficient and high-quality nutrition. Along with that, the possibilities for implementing this right, especially in regards to moral and material compensation through competent administrative or judicial bodies, are practically absent for Ukrainian citizens, especially for vulnerable social groups.

It was discovered that FAO implements the scientific grounding of monitoring and the principles of informational provision for the assessment of food security at the interstate (global) level. Indicators are classified by four components used to evaluate the food security: availability, accessibility, usage and stability.

There were developed methodological fundamentals of formation of criteria for the respective levels of food security.

It was established that the state of food security in 2016 in Ukraine by the majority of indicators determined by the Decree of Cabinet of Ministers of Ukraine "On some issues of food security" does not meet the established threshold values and norms.

There were set such basic criteria necessary for definition of short supply chains' concept. There was systematized the classification of types' characteristics of short supply chains. It has been established that the outstanding features of short supply chains with their respective features are: distance; communication; types of sales; size; quality of products; number of intermediaries; and the level of compromise.

There was made a theoretical and methodological substantiation of short supply chains' development in Ukraine through the prism of such features as: rural areas development; the needs of consumers, producers and the community.

There were substantiated the reasonability of short supply chains' development at the local level. It has been established that such an approach provides stability of development of the rural territory.

Arising from the research of organizational component of short supply chains' development there were: substantiated the organizational elements of short supply chains; systematized internal and external factors of influence upon the development of short supply chains; systematized the opportunities and risks for expansion of short supply chains' performance; identified the issues concerning the development of short supply chains in Ukraine that are necessary to research in terms of the needs of consumers, producers and the community; considered short supply chains as goals of development policy.

As a result of study of European experience in short supply chains' support policy, there were systematized the directions of support for the development of short supply chains; there were developed recommendations for the organization and development of short supply chains at different hierarchical levels; there was conducted SWOT analysis of short supply chains; there were suggested five main strategies for the development of short supply chains.

It has been proved that food loss and waste have significant negative social and environmental impacts. The environmental consequences of food loss and waste are excessive greenhouse gas emissions and water overconsumption, useless land use. The social consequences of food loss and waste are a restriction on food accessibility.

It has been substantiated that the provision of physical and economic food affordability and reduction food loss and waste can significantly reduce poverty, provide gender benefits, and decrease pressure over ecosystem and climate. Reducing food loss and waste can be one of those rare strategies that will have the highest impact at minimal cost.

As a result of the study, there were summarized the causes of food loss and waste. There were rationalized the approaches for reduction of food loss and waste for each stage in the food chain, as well as multi-purpose measures. Five recommendations have been developed to reduce food loss and waste.

Key words: food security, methodology, criteria and indicators of food security, social, economical and environmental stability, short supply chains, strategy, food waste and loss.